

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

Ondřej Diblík

Česká filologie – Historie

**K turecké tematice v relacích českých cestovatelů do oblasti Blízkého
východu v 16. století**

**The Turkish theme in reports of 16th Century Czech Travellers in the
Near East**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Karla Strnadová

Olomouc 2010

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a veškerou
použitou literaturu uvedl v seznamu literatury.

V Olomouci dne 27. 4. 2010

Podpis:

Děkuji vedoucí bakalářské práce Mgr. Karle Strnadové za odborné vedení i za podnětné rady při zpracování této práce.

Obsah

OBSAH	4
ÚVOD	5
1. SPECIFIKA ČESKÉHO CESTOPISU 16. STOLETÍ: DETERMINACE AUTORŮ ČASEM, GEOGRAFICKÝM CÍLEM A DŮVODEM CESTY	7
2. DETERMINACE AUTORŮ DOMÁCÍM (EVROPSKÝM) CIVILIZAČNÍM OKRUHEM – KONCEPCE ORIENTALISMU	11
3. DETERMINACE AUTORŮ VLIVEM SPOLEČENSKÝCH A OSOBNOSTNÍCH FAKTORŮ	14
4. ISLÁM V ČESKÝCH CESTOPISECH 16. STOLETÍ	17
4.1. REFLEXE ZÁKLADNÍCH RYSŮ ISLÁMU	19
4.1.1. <i>Islám v cestopise Kryštofa Haranta</i>	19
4.1.2. <i>Islám v ostatních analyzovaných cestopisech</i>	23
4.2. REFLEXE ZÁKLADNÍCH DOGMAT ISLÁMU	25
4.3. REFLEXE VZTAHU ISLÁMU A KŘESŤANSTVÍ	29
4.3.1. <i>Kladně hodnocené rysy islámu</i>	29
4.3.2. <i>Záporně hodnocené rysy islámu</i>	31
5. POVAHOVÉ RYSY TURKŮ VE SVĚTLE CESTOPISNÉ LITERATURY	34
5.1. <i>Negativní povahové rysy Turků</i>	35
5.2. <i>Další turecké povahové rysy</i>	37
6. TURECKÁ KAŽDODENNOST PRISMATEM ČESKÝCH CESTOVATELŮ	39
6.1. <i>Lázně</i>	39
6.2. <i>Život v přepychu a luxusu</i>	40
6.3. <i>Žena v tureckém světě</i>	42
6.4. <i>Stravování</i>	43
6.5. <i>Volný čas, zábava</i>	43
6.6. <i>Méně obvyklé rysy tureckého života</i>	44
ZÁVĚR	45
ANOTACE	47
SEZNAM LITERATURY	48

Úvod

Fenomén cestování mění na počátku raného novověku výrazným způsobem svou podobu. Zatímco ve středověku se cestovalo především z povinnosti a opuštění domácího geografického prostoru bylo chápáno jako nutné zlo, v období raného novověku dochází k velkým změnám. K dosavadní charakteristice se přidává také cestování za zábavou a poznáním. A právě posledně jmenovaný rys raně novověkého cestování způsobil v 16. století vznik široké vrstvy českých cestopisů plnících mimo jiné funkce informativní a vzdělávací.

Z hlediska geografického cíle zaujaly v české kulturní provenienci kvantitativně nejvýraznější pozici cestopisné relace vzniklé jako produkt putování českých autorů na Blízký východ. Ten byl celý pod nadvládou osmanských Turků, kteří od 15. století ohrožovali svými vojenskými výpady také střední Evropu, především Uhry. Důsledkem přímé konfrontace s nimi byla mimo jiné zvýšená poptávka po informacích o jejich náboženství, vlastnostech, zvyklostech a dalších oblastech života.

Tato práce se zabývá především analýzou českých cestopisů, které jsou produktem osobní zkušenosti českých cestovatelů a tvoří jeden ze základních pramenů, z nichž mohly širší vrstvy českého obyvatelstva čerpat relevantní a oproti jiným literárním žánrům objektivní informace o tureckém národě. V bakalářské práci se budeme věnovat cestopisům pěti českých autorů, kteří v období od konce 15. do konce 16. století putovali do Cařihradu, Svaté země nebo Egypta, tedy na území, jež se nacházela pod přímým vlivem tureckého etnika. Byli jimi v chronologickém pořadí Martin Kabátník, Jan Hasištejnský z Lobkovic, Oldřich Prefát z Vlkanova, Václav Vratislav z Mitrovic a Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic.

Vedle vlastní analýzy cestopisů těchto autorů, jak se o ni v posledních letech ve svých studiích s úspěchem pokusil především Tomáš Rataj¹, si však tato práce klade ještě jeden cíl, totiž určit a popsat pro konečný obraz Turků a jejich světa relevantní determinální faktory, které konečnou podobu tohoto obrazu výrazným způsobem profilovaly.

¹ Srov. Rataj, T.: *České země ve stínu púlměsíce*. Scriptorium, Praha 2002.

V jednotlivých kapitolách teoretické části se pokusíme o vymezení těchto základních determinačních faktorů. Jedná se především o ovlivnění autorů časem, geografickým horizontem a důvodem jejich cesty. Důležitou roli v zobrazení turecké tematiky prismaticem českých cestovatelů sehrál také fenomén, který Edward W. Said² označuje jako orientalismus. Základem jeho teorie je myšlenka, podle které byl cestovatelův názor na setkání s „cizím“ etnikem, v našem případě tureckým, determinován ještě před tím, než došlo k fyzickému setkání. Jedna z teoreticky zaměřených kapitol reflektuje také osobnosti samotných cestovatelů, jejich společenské postavení, vzdělání, věk, náboženské vyznání a další faktory, které měly výraznou úlohu v míře, kvalitě a oblastech ztvárnění poznané reality.

Praktická část práce se orientuje na analýzu konkrétních cestopisných relací. Zde předkládáme soubor autory nejčastěji reflektovaných rysů, které se následně stávaly ve specifickém evropském civilizačním okruhu konstantami, na jejichž základě byl vytvářen oficiální obraz Turků. Pozornost věnujeme především tureckému náboženství, povahovým rysům Turků a jejich každodennímu životu. Při analýze se opíráme především o citace z primární literatury, které mohou být v některých oblastech konfrontovány s poznatky dobové i současné odborné literatury.

² Srov. Said, E. W.: *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Paseka, Litomyšl 2008.

1. Specifika českého cestopisu 16. století: determinace autorů časem, geografickým cílem a důvodem cesty

K důležitým faktorům ovlivňujícím obraz tureckého etnika v českých raně novověkých cestopisech patří bezesporu požadavky, které raně novověká, humanismem ovlivněná společnost na osobnosti autorů cestopisů, potažmo na cestopis samotný, kladla. Tyto požadavky se týkají jak obsahu, tak také funkce, kterou měl cestopis 16. století ve specifických podmínkách Českých zemí plnit.

Encyklopedie literárních žánrů definuje cestopis jako „*prózu zachycující průběh putování objevovaným zeměpisným prostorem.*“³ Tato poněkud vágní definice je aplikovatelná na celé široké spektrum tohoto literárního žánru. Samotné shrnující označení cestopis obsahuje velké množství kategorií, vznikajících na základě řady kritérií, vytvářejících strukturu tohoto renesanční společností oblíbeného literárního žánru.

V rámci této kapitoly, zabývající se vlivem doby a společenského klimatu, které determinovaly analyzované cestopisy, je třeba vymezit především tři z těchto kritérií. Jsou jimi čas cesty, respektive myšlenkový svět autorů, odvíjející se v souvislosti s kulturně-politickým pozadím 16. století ve střední Evropě, dále potom geografický cíl autorů českých cestopisů a také důvod jejich putování.

Zatímco středověký cestopis se nacházel na periferii literárních žánrů, v období raného novověku se dostává, a to především ve středoevropském prostoru, v systému české literatury do centrálního postavení.⁴ Tato skutečnost souvisí především s touhou lidí, především nově se konstituujícího měšťanstva, na které působily myšlenky renesance a především humanismu, po informacích. Eduard Petrů tento jev nazývá „*informační explozí 16. století*“⁵ a poznamenává, že kořeny tohoto jevu souvisí s „*procesem demokratizace literatury, který představuje jeden z rysů starší české literatury od druhé poloviny 14. století.*“⁶

³ Mocná, D. – Peterka, J. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Litomyšl 2004, s. 75.

⁴ Srov. Petrů, E.: *Vzrušující skutečnost*. Profil, Ostrava 1984, s. 34n.

⁵ Petrů, E.: *Informační exploze 16. století a genologický systém humanistické literatury*. In: Petrů, E.: *Vzdálené hlasy*. Votobia, Olomouc 1996.

⁶ Tamtéž, s. 330.

Norbert Ohler ve své knize *Cestování ve středověku* předpokládá, že pro období středověku můžeme naprosto vypustit jeden z faktorů cestování: dobrovolnost.⁷ Naproti tomu, v období raného novověku, konkrétně na počátku 16. století, se pojetí cestování výrazně mění. Vedle kvantitativní změny, kdy se na cesty vydává z nejrůznějších důvodů stále větší procento populace, dochází zejména k proměně kvalitativní, která výrazně pozvedla zájem o cestování a způsobila, že se stalo činností dobrovolnou, což dokládají také nové důvody, které vedly raně novověkého člověka k rozhodnutí opustit svůj domácí geografický prostor.⁸ Tato kvalitativní změna byla v praxi způsobena především budováním sítě „evropských obchodně finančních, diplomatických, poštovních a zpravodajských kontaktů.“⁹

Cestování se v raném novověku stává dynamizačním faktorem a účastní se ho příslušníci všech vrstev společnosti.¹⁰ Jaroslav Pánek ve studii *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě* rozlišuje pro období renesance šest základních typů cestování. Vedle ve středověku běžných cest vojenských či obchodních se v mnohem větší míře prosazuje též cestování v rámci diplomatických poselstev, mění se také pojetí poutí náboženských a zcela nově se objevují cesty studijní a umělecké.¹¹

K výsledkům kvantitativní i kvalitativní proměny cestování pak patří zvýšená produkce literárního žánru cestopisu, který v souvislosti s těmito proměnami a výše zmíněnou informační explozí 16. století dramaticky proměňuje svůj obsah a společenskou úlohu.

Jedno ze základních dělení cestopisů počítá s jejich rozdělením na fantastický a reálný.¹² A právě cestopis reálný, snažící se o zprostředkování věcných a naukových informací o nově poznaných, čtenáři dosud neznámých krajinách, se výrazně prosazuje i v české literatuře 16. století. Ve středoevropské kulturní oblasti je naopak zcela potlačena linie cestopisu fantastického, který v tomto období tvoří většinou produkci západoevropských literárních děl vystavených na motivu cesty.¹³

⁷ Srov. Ohler, N.: *Cestování ve středověku*. H&H, Praha 2003, s. 10.

⁸ Srov. Pánek, J.: *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě*. ČČH, roč. 88, r. 1990, s. 661.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Srov. Jankovská, B. C.: *Cestování v době jagellonské*. Historický obzor, roč. 19, r. 2008, č. 9/10, s. 221.

¹¹ Srov. Pánek, J., tamtéž, s. 664.

¹² Srov. Mocná, D. – Peterka, J. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Litomyšl 2004, s. 75.

¹³ Srov. Petřů, E.: *Staročeský cestopis z hlediska genologického*. In: Petřů, E.: *Vzdálené hlasy*. Votobia, Olomouc 1996, s. 236.

Česká naučně orientovaná cestopisná produkce však byla v různé míře kombinována také s prvky zábavnosti, které ovšem výslednému zobrazení krajín a jejich obyvatel neubíraly na věrohodnosti, spíše sloužily k ozvláštňení strohých faktů. Právě díky této skutečnosti si pak česká cestopisná literatura 16. století získala oblíbenost i u středních vrstev společnosti, lačnicích po informacích, nicméně často nedosahujících vzdělání a jazykové erudice, které byly pro četbu skutečně odborných, většinou latinsky psaných děl zapotřebí.¹⁴

Eduard Petrů ve studii *Staročeský cestopis z hlediska genologického* dělí cestopisy v návaznosti na vývoj ve středověku do tří skupin. Rozlišuje linii cestopisné reportáže (Václav Vratislav z Mitrovic, Martin Kabátník), linii ryze naukového cestopisu, která se však v cestopisech analyzovaných v naší práci neprosadila, a nakonec početnou skupinu cestopisů, jež připomínají dnešní literaturu faktu (Oldřich Prefát a Kryštof Harant). Tyto cestopisy v sobě spojují dynamický popis cesty, reprezentující zábavnou složku cestopisu, se statickými pasážemi, přinášejícími soubor věcných informací, které vyhovovaly poptávce po informacích ze strany českých středních vrstev, reprezentovaných zejména emancipujícím se měšťanstvem.¹⁵

V období raného novověku se výrazně proměňují také geografické horizonty českých cestovatelů, jejichž zájem poutají v mnohem větší míře než dřív zejména cesty na východ, nejčastěji do Svaté země. Tento fakt je vysvětlitelný s ohledem na skutečnost, že mezi obyvatelstvem habsburské monarchie byl značný zájem po informacích týkajících se obyvatelstva Osmanské říše, jejíž expanzivní politika v dané době znamenala pro střední Evropu akutní vojenské nebezpečí, které způsobilo všeobecnou poptávku po informacích souvisejících s Turkem.¹⁶

Kromě času cesty a jejího geografického cíle tvoří třetí základní kritérium relevantní pro analýzu v této práci zkoumaných cestopisů jejich dělení z hlediska důvodu cesty autorů, jejímž je cestopis produktem. Jako nejnosnější se pro naši práci nabízí dělení, jež aplikuje ve svých pracích Tomáš Rataj, který dělí cesty do tureckých oblastí na diplomatické a

¹⁴ Srov. Petrů, E.: *Informační exploze 16. století a genologický systém humanistické literatury*. In: Petrů, E.: *Vzdálené hlasy*. Votobia, Olomouc 1996, s. 230.

¹⁵ Srov. Petrů, E.: *Staročeský cestopis z hlediska genologického*. In: Petrů, E.: *Vzdálené hlasy*. Votobia, Olomouc 1996, s. 245.

¹⁶ Srov. Rataj, T.: *České země ve stínu pŕlmměsíce*. Scriptorium, Praha 2002, s. 109.

poutnické.¹⁷ Tato základní dichotomie má pak značný vliv na výslednou, především obsahovou podobu českých cestopisů.

¹⁷ Srov. Rataj, T.: *České země ve stínu půlměsíce*. Scriptorium, Praha 2002, s. 109.

2. Determinace autorů domácím (evropským) civilizačním okruhem – koncepce orientalismu

Mezi další kritéria, která je nutno při analýze cestopisů uplatnit, můžeme zařadit dobové evropské myšlenkové klima. Právě toto ovzduší, ovlivněné nejrůznějšími formami zažitých představ (stereotypů) o obyvatelstvu zemí Blízkého východu totiž sehrálo klíčovou roli v konečném zobrazení kulturně-nábožensko-etnické situace zeměpisných oblastí líčených v námi analyzovaných cestopisech.

Pojem Orient byl v 16. století termínem širším, než je tomu dnes¹⁸ a mimo jiné pod něj geograficky spadal Blízký východ. Přesným vymezením tohoto pojmu pro popisované období se zabývalo velké množství zahraničních badatelů, z českých například Lucie Storchová¹⁹ a okrajově též Tomáš Rataj.²⁰ Oba však ve svých pracích vycházejí především z velmi vlivné koncepce orientalismu, kterou předložil Edward W. Said.²¹ Saidův orientalismus zahrnuje tři možné významy, z nichž je pro naši práci relevantní především ten, který popisuje Orient a orientalismus jako „*postup, jímž Západ Orientu vládne, restrukturalizuje jej a spravuje.*“²²

Na základě této teorie využíváme v naší práci zjednodušené tvrzení, podle kterého Orient ve sledovaném období nebyl reálnou, smysly cestovatelů reflektovanou skutečností, nýbrž pouhým myšlenkovým konstruktem Evropanů, kteří jím vymezovali území odlišná a veskrze protikladná jejich domácímu, evropskému, křesťanskému civilizačnímu okruhu.²³

Právě mentalita výše popsané evropské kultury totiž způsobila, že se v myslích Evropanů, včetně těch, kteří cestovali po exotických krajinách Blízkého východu, vytvořily dvě základní binární opozice, které rozhodujícím způsobem zformovaly jejich pohled na navštívené oblasti a tamní obyvatelstvo. Nejen Said, ale také Richard Fletcher ve své knize

¹⁸ Orientem byly v období raného novověku myšleny všechny neevropské oblasti, tedy kromě Blízkého východu např. také Severní a Jižní Amerika.

¹⁹ Srov. Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005.

²⁰ Srov. Mendel, M. – Ostřanský, B. – Rataj, T.: *Islám v srdci Evropy.* Academia, Praha 2007.

²¹ Srov. Said, E. W.: *Orientalismus: západní koncepce Orientu.* Paseka, Litomyšl 2008.

²² Tamtéž, s. 13.

²³ Srov. tamtéž, s. 11–17.

*Kříž a půlměsíc*²⁴ vyslovuje domněnku, že křesťansko-muslimské vztahy byly utvářeny především pod dojmem dvou skutečností, z nichž tyto opozice vycházejí.

První z nich, která se výrazně podepsala pod vytvoření konečného obrazu Turků, bylo tehdejší náboženské a duchovní klima, pod jehož vlivem byl islám Evropany vnímán jako křesťanská hereze, ne jako samostatné náboženství s vlastní dogmatikou.²⁵ Islám tak byl považován za náboženství, které převzalo záporné rysy křesťanství (tedy dogmata heretiků), ale také judaismu, v souvislosti s nímž je autory reflektována především islámská obřízka.²⁶

Druhá opozice vyrůstá z vnímání Turků ze strany Evropanů jako dobyvatelů, usilujících o vyvrácení křesťanských států a tedy křesťanství samotného.²⁷ Turek byl chápán jako barbar, který se snaží vyvrátit dokonalý svět Evropanů, jenž byl negativně definován právě Orientem jako kulturou, která je nositelkou všech v Evropě záporných či tabuizovaných rysů.²⁸

Mimo výše zmíněnou dvojici stojí za zmínku ještě jedna v cestopisech reflektovaná opozice. Jedná se o protiklad vyplývající z dvojího pojetí času v cestopisech. Prvním z nich je čas Bible, tedy z křesťanského pohledu čas úsvitu lidské historie, v němž se české cestopisy v důsledku recepce starozákonních a novozákonních příběhů často ocitají. V minulosti vzdálené několik tisíc let byl Blízký východ, především oblast Palestiny, nositelem civilizace, pokroku a lidských dějin. Od tohoto vrcholu však počíná strmý pád, který končí v druhé časové rovině cestopisů, tedy v současnosti autorů. V aktuálním čase jejich cesty se již oblast Orientu jeví českému čtenáři jako pravý opak dokonalé evropské civilizace, která v průběhu staletí převzala vedoucí úlohu světového civilizačního centra.²⁹

Na základě uvedených opozic je možné usuzovat, že vnímání krajín, kterými sledovaní cestovatelé putovali, včetně percepce specifického způsobu života tamních obyvatel, nemůže být definováno jako objektivní a od všech stereotypů oproštěný pohled nezaujaté se tvářících středoevropských cestopisců. Na jejich reflexi totiž mimo jiné působí právě civilizační kontext, ze kterého výsledný obraz procestovaných krajín vyrůstá. Michel

²⁴ Srov. Fletcher, R.: *Kříž a půlměsíc*. Mladá fronta, Praha 2004.

²⁵ Tamtéž, s. 120.

²⁶ Srov. Harant z Polžic a Bezdrůžic, K.: *Cesta – díl II*. Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 242.

²⁷ Fletcher, R., tamtéž, s. 120.

²⁸ Srov. Said, E. W.: *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Paseka, Litomyšl 2008, s. 11.

²⁹ Srov. Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 418.

de Montaigne ve svých Esejích napsal, že „nemáme jiné měřítko pravdy a rozumnosti než příklad a představu názorů a obyčejů země, v níž žijeme.“³⁰

Na zaznamenaných událostech, zážitcích a příhodách z cest, či popisech zvyklostí a každodennosti tureckého obyvatelstva je dále vidět, že tvůrci českých raně novověkých cestopisů si jen velmi zřídka kdy všímali věcí, které dobře znali ze svého kulturně-civilizačního okruhu, a namísto toho soustředili svou pozornost především na ty oblasti života „orientálního“ člověka, které byly pro českého čtenáře atypické, exotické, a proto přitažlivé. Dobře viditelné je to např. na vyličení tureckých lázní, které znamenaly pro prostého řemeslníka Martina Kabátníka možná největší zážitek celé cesty. Kabátník, který se s podobným zařízením ve svém civilizačním okruhu nikdy nesetkal, českému čtenáři sděluje, že „V Konstantinopoli jest lázně veliká velmi a dílem čistým udělaná, v těchto zemích našeho jazyka neslýchaná, mnohým ovšem nevidaná.“³¹ Následuje na Kabátníka značně vyčerpávající popis, který svým rozsahem několikanásobně přesahuje například popisy církevních staveb ve Svaté zemi, které byly pro českého čtenáře jistě zajímavé, ale nepředstavovaly pro něj „cizí“ ve významu odlišné a neznámé, a proto si nevysloužily ani větší pozornost samotných autorů.

V Evropě vnímaná civilizační převaha nad Orientem se pak podle Saida promítla v kolektivní představě, která „nás“, Evropany, definuje v protikladu k „nim“, tedy Neevropanům.“³² Českým cestopisům náleží přední místo mezi texty, které tematizují „cizí“, v tomto případě turecké a arabské. Interpretace tohoto „cizího“ prostřednictvím autorů ovlivnila to, co si čtenáři pod pojmem „cizí“, a tedy nepřátelské, představovali.³³ V důsledku toho pak měla právě cestopisná literatura velký vliv na vytváření ustálených představ o Turcích, které vedly k vytvoření konečného, evropským civilizačním okruhem všeobecně přijímaného obrazu Orientu a jeho obyvatel.

³⁰ Montaigne, de M.: *Eseje*. ERM, Praha 1995, s. 222.

³¹ Martina Kabátníka *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 11.

³² Said, E. W.: *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Paseka, Litomyšl 2008, s. 17.

³³ Srov. Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 410.

3. Determinace autorů vlivem společenských a osobnostních faktorů

V předchozích kapitolách jsme se věnovali jen některým faktorům, hrajícím v konečném zobrazení turecké tematiky důležitou úlohu. V této kapitole se budeme věnovat osobnostem jednotlivých autorů, jejich pozici na společenském žebříčku, času vzniku jejich relací a dalším dílčím aspektům, které výrazným způsobem determinovaly individuální vnímání blízkovýchodní problematiky.

V práci analyzujeme díla pěti cestovatelů, mezi něž patří Martin Kabátník, Jan Hasištejnský z Lobkovic, Oldřich Prefát z Vlkanova, Václav Vratislav z Mitrovic a Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic.

Uvedené pořadí je chronologické a týká se času samotné cesty, což je důležité z toho důvodu, že se u sledovaných děl doba autorovy cesty neshoduje s časem, ve kterém vyšly jejich relace tiskem.³⁴ Všechny autory spojuje především geografický cíl jejich cesty, tedy oblast Blízkého východu. Cesta Václava Vratislava z Mitrovic se však od ostatních liší, jelikož vedla nikoli do Svaté země, ale do Konstantinopole. Podstatné je nicméně to, že všichni autoři cestovali v rámci stejného kulturně-nábožensko-etnického civilizačního okruhu, a proto je možné jejich cestopisy shrnout pod souborné označení „Cesty na Blízký východ.“

Na vnímání turecké tematiky ze strany autorů mají důležitý vliv důvod a cíl jejich cesty. Největší část ze sledované cestopisné produkce tvoří relace poutníků do Svaté země. Cestu za tímto účelem podnikla hned trojice sledovaných cestovatelů.³⁵ Martin Kabátník, prostý člen Jednoty bratrské, se na cestu vydal z pověření svých představených a měl jediný úkol, nalézt neposkvrněnou, čistou křesťanskou církev, na jejímž základě by byla následně obrozena upadající Jednota bratrská.³⁶ Poslední z autorů, Václav Vratislav z Mitrovic, vykonal svoji cestu v rámci diplomatického poselstva Rudolfa II. k osmanskému vladaři do

³⁴ Cestopis Martina Kabátníka, který svou cestu podnikl v letech 1491–1492, byl sepsán až v roce 1500 a tiskem vyšel v roce 1539. Jan Hasištejnský se na cestu vydal v roce 1493, ucelený záznam svých deníkových poznámek pořídil v roce 1505. Také cestopis z pera Oldřicha Prefáta, který Svatou zemi navštívil v letech 1546–1547, vyšel se zpožděním v roce 1563. Cesta Kryštofa Haranta z roku 1598 vyšla poprvé tiskem v roce 1608. Nejdéle si na své vydání musel počkat cestopis Václava Vratislava z Mitrovic, který své zážitky čerpal během svého nedobrovolného pobytu v Konstantinopoli v letech 1591–1595, své vzpomínky přenesl na papír až několik let po svém návratu a tiskem vyšly poprvé až v roce 1777.

³⁵ Jan Hasištejnský z Lobkovic (1493), Oldřich Prefát z Vlkanova (1546–1547) a Kryštof Harant z Polžic a Bezdruzic (1598).

³⁶ Srov. Tichá, Z.: *Jak starí Čechové poznávali svět*. Vyšehrad, Praha 1985, s. 19.

Konstantinopole.³⁷ Cesta se nakonec protáhla na dlouhé čtyři roky a její výraznou část tvoří vlastní autorovy zážitky. I z tohoto důvodu je výsledný cestopis do značné míry odlišný od ostatních.

Dalším determinujícím faktorem, který ovlivnil zpodobení turecké tematiky v analyzovaných cestopisných dílech, byla doba, ve které byla cesta podniknuta. Důležité bylo zejména to, zda aktuálně trval válečný stav mezi evropským křesťanstvem, nejčastěji reprezentovaným habsburským panovníkem, a tureckým sultánem. Patrné je to zejména na cestopisu Kryštofa Haranta, který svou cestu podnikl v roce 1598, tedy v době, kdy byla habsburská monarchie s Osmany ve stavu válečném. Jeho dílo pak odráží atmosféru doby svou záměrnou tendenčností, černobílým zobrazením Turků a také prvky agitace, vyzývajícími k boji s „*ouhlavním nepřítelem všeho křesťanstva*.“³⁸ S ohledem na kategorii je dále důležité vymezit dělicí rok 1517, kdy Turci s konečnou platností ovládli jak oblast Svaté země, tak Egypta.³⁹ Kabátník i Hasištejnský, kteří své cesty podnikli ještě před tímto letopočtem, zažili Svatou zemi a Egypt ještě pod nadvládou „*egyptského žoldána*“;⁴⁰ zatímco v čase Prefátovy i Harantovy cesty již byla zmíněná území plně pod kontrolou Osmanů.

V případě samotných autorů představuje důležitý aspekt při vytváření konečného tureckého obrazu v cestopisné literatuře především cestovatelův společenský status, míra a charakter vzdělání a v neposlední řadě také jazyková erudice.

Společenské postavení autorů se odrazilo především v množství, kvalitě a druzích informací, které ve svých cestopisech čtenářům zprostředkovali. Je velký rozdíl mezi líčením prostého řemeslníka a obchodníka Kabátníka a šlechticů typu Hasištejnského či Haranta. Zatímco Martin Kabátník si ve svém díle všímá především drobných příhod a událostí, které zažil mezi všedním obyvatelstvem navštívených zemí,⁴¹ Hasištejnský se jen velmi povrchně věnuje životu a obyčejům obyvatel a namísto toho zařazuje například

³⁷ Srov. Nedvědová, M.: *Václav Vratislav z Mitrovic (1576–1635)*. In: Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Nakl. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 10.

³⁸ Rataj, T.: *České země ve stínu pŮlměsíce*. Scriptorium, Praha 2002, s. 219.

³⁹ Srov. Mendel, M. – Ostřanský, B. – Rataj, T.: *Islám v srdci Evropy*. Academia, Praha 2007, s. 188.

⁴⁰ *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 45 a Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu*. Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 155.

⁴¹ Srov. *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*, tamtéž.

úvahovou pasáž o možnosti znovudobytí Svaté země pro křesťany,⁴² což je úvaha zcela typická pro člověka jeho společenského postavení. Martin Kabátník byl jediným cestovatelem, který nepatřil k rytířskému či panskému stavu, ale byl „obyčejným“ litomyšlským měšťanem.⁴³ Tato skutečnost se také do výsledné podoby jeho cestopisu výrazně promítla.

S otázkou sociálního postavení autorů souvisí také otázka vzdělání, která mohla v problematice reflexe navštívených exotických zemí hrát klíčovou úlohu. Školsky nevzdělaným byl z uvedené pětice opět pouze řemeslník a obchodník Martin Kabátník, který neuměl psát, a proto musel své zážitky z cest nadiktovat až několik let po návratu svému známému Adamu bakaláři, jehož zásluhou je Kabátníkovo vyprávění přístupné i dnešnímu čtenáři.⁴⁴ Na opačné straně nalezneme Jana Hasištejnského, Oldřicha Prefáta a především Kryštofa Haranta. Jejich cestopisy se mohou v důsledku vzdělání autorů opřít mimo jiné o poznatky získané četbou mnoha antických a středověkých autorů a také o poznatky a zkušenosti svých evropských předchůdců na cestách do sledované oblasti.⁴⁵

Václav Vratislav se na cestu vydal, když mu bylo 15 let. Svě, v důsledku nízkého věku nedostatečné vzdělání nahrazoval vrozenou inteligencí, bystrostí, důvtipem a hlavně obdivuhodnou pamětí, která mu po návratu do vlasti umožnila vytvořit dílo vysoké úrovně, ve kterém nalezneme také velké množství cenných dobových informací o Konstantinopoli a jejích obyvatelích.⁴⁶

Poslední oblastí, u které se zastavíme, je otázka jazykové erudice autorů. Ani jeden z cestovatelů totiž neznal turecký ani arabský jazyk, a tak jim nezbylo, než se spolehnout na informace, které jim v pro ně srozumitelném jazyce podali místní, v roli průvodců vystupující, křesťané nebo židé. Kromě toho se samozřejmě mohli cestovatelé spolehnout také na vlastní autopsii a pozorování okolního světa.

⁴² Srov. Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu*. Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 127.

⁴³ Martin Kabátník byl původem z Prahy, ale trvale se usadil v Litomyšli.

⁴⁴ Srov. Prášek, J. V.: *O životě Martina Kabátníka a o jeho cestě*. In: Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1894, s. 1n.

⁴⁵ Harant např. při popisech některých míst často vycházel z cestopisu pana de Villamonta. Srov. Navrátilová, H.: *Egypt v 15. a 16. století a jeho obraz v dobových cestopisech*. In: Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 394.

⁴⁶ Srov. Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976.

4. Islám v českých cestopisech 16. století

V rámci následující analýzy se nebudeme věnovat těm oblastem exotického Orientu, které, ačkoli tvořily značnou část obsahu cestopisů, pro nás nejsou z hlediska vytvoření výsledného tureckého obrazu relevantní. Zřetel tedy nebudeme brát například na popisy cestování neznámými končinami Svaté země a přilehlých krajů. Ty totiž vnímání turecké tematiky nikterak neovlivnily.

V následující kapitole se zaměříme na způsob, jakým autoři přistupovali k tureckému⁴⁷ náboženství, a také na to, jaký prostor mu v rámci svých cestopisů věnují.

Mezi dvojici cestopisů, u nichž lze v přístupu k reflexi tureckého náboženství vysledovat shodné rysy, patří díla Martina Kabátníka a Oldřicha Prefáta z Vlkanova. I přesto, že byli tito autoři v předchozí kapitole vylíčení jako osobnosti v mnoha ohledech odlišné, v otázce kvality a kvantity obrazu islámu ve svých cestopisech se nacházejí na stejné úrovni. Oba dva totiž ve svých cestopisech příliš informací o islámu nenabízejí. Martin Kabátník se sice dokázal odpoutat od ryze pragmatického cíle své pouti a velmi věrně zachytil každodennost Turků, ve které lze nalézt poznatky týkající se náboženství tamních obyvatel, o islámu jako takovém však větší množství informací nepřinesl.⁴⁸

Oldřich Prefát, ač vysokoškolsky vzdělaný cestovatel, se nedokázal přenést přes vlastní cíl své cesty, tedy návštěvu svatých míst v Palestině, a kromě popisných pasáží týkajících se především vlastní cesty, navštívených oblastí, staveb a osobních zážitků nepřinesl takřka žádné naučné informace o islámu a jeho vyznavačích.⁴⁹ Pouze na jednom místě svého cestopisu, což je vzhledem k Prefátovu vzdělání a také rozsahu jeho cestopisu velmi málo, odkazuje k jinému zdroji, ve kterém je možné získat více informací, v tomto případě o zákazu požívání vepřového masa a konzumace vína. „*Proč Turci vína nepijí a svinského masa nejedí, o tom sobě můžeš přečíst hádku židovských mistrův s Machométem, která jest vytištěna při alkoranu, jich zákonu.*“⁵⁰ Líčení islámu ústy Oldřicha Prefáta nejsou v díle obsažena vůbec. Přestože lze tedy Prefátův cestopis označit za naučné humanistické

⁴⁷ Termín „turecké“ náboženství budeme v celé práci užívat s odkazem na 24. kapitolu II. dílu Harantovy *Cesty: O náboženství egyptském a jich sousedův Arabův, anobř ouhrnkem o tureckém.*

⁴⁸ Srov. Mendel, M. – Ostřanský, B. – Rataj, T.: *Islám v srdci Evropy.* Academia, Praha 2007, s. 188.

⁴⁹ Srov. tamtéž, s. 201.

⁵⁰ Prefát z Vlkanova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny.* Lidové noviny, Praha 2007, s. 102.

dílo, v otázce zpodobení islámu zůstává svojí kvalitou i kvantitou daleko za Hasištejnským a především Harantem.

Václav Vratislav z Mitrovic, jehož cestopis je v mnohém podobný spíše memoárové literatuře, a to především v důsledku využití beletristických postupů, které pramení ze stálého zřetele autora sdělovat především vlastní prožitky a příběhy, zaměřuje svoji pozornost především na ty rysy tureckého náboženství, které vnímal vlastní autopsií a se kterými se mohl za svého několikaletého pobytu seznámit osobně.⁵¹

Jan Hasištejnský z Lobkovic, ačkoli svoji cestu podnikl ještě v 15. století, již zcela v duchu humanismu zprostředkoval českému čtenáři řadu informací o islámu a jeho vyznavačích, čímž jeho cestopis nabývá charakteru naučného díla. Hasištejnský, na rozdíl od předchozí trojice, dokázal k poznatkům získaným osobním pozorováním přidat také postřehy týkající se historie islámu, proroka Mohameda, pouti do Mekky apod.⁵²

O všech čtyřech autorech a jejich cestopisech je možné říct, že postrádají při reflexi tureckého náboženství subjektivní, hodnotící pohled na islám a ve svých soudech a názorech se omezují pouze na užití obecných a široce rozšířených stereotypů muslima.

Právě přítomností hodnotící složky se liší od ostatních cestopis Kryštofa Haranta.⁵³ Kryštof Harant vytvořil ve svém cestopisném díle na svou dobu nesmírně komplexní obraz islámu. „*Cesta nabízí k analýze rozsáhlý korpus zmínek i celých pasáží věnovaných explicitně islámu včetně oddílu o náboženství obyvatel Egypta a celé kapitoly věnované pouti do Mekky a Mediny, kterou Harant přeložil z Löwenklaviovy Turecké kroniky.*“⁵⁴ Rozsahem, učeností a množstvím použité a citované literatury věnující se islámu, jeho dějinám, proroku Mohammedovi a dalším aspektům tureckého náboženství, překonává Harant všechny předešlé autory a tvoří tak samostatnou kapitolu při analýze reflexe islámu v českých raně novověkých cestopisech na Blízký východ.

Cestopis Kryštofa Haranta nepostrádá oproti například cestopisu Václava Vratislava také tendenční zabarvení, které se projevilo mimo jiné i ve způsobu zpodobení islámu. Harantův pohled na muslimy je celkově negativní, islámu jsou přikládány vlastnosti, které

⁵¹ Petřů, E.: *Vzručující skutečnost*. Profil, Ostrava 1984, s. 79n.

⁵² Srov. Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu*. Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 149–161.

⁵³ Srov. Navrátilová, H.: *Egypt v 15. a 16. století a jeho obraz v dobových cestopisech*. In: Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 397.

⁵⁴ Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 424.

byly v křesťanské, evropské civilizaci chápány jako tabuizované.⁵⁵ Jedná se například o fanatismus, pověřčivost, sodomismus či nemravnost uctívačů Mohameda a jeho učení.

Z výše uvedeného vyplývá, že při popisu recepcce islámu bude třeba vyjít především z poznatků, které českému čtenáři zprostředkoval Kryštof Harant, jenž jako jediný popsal islám, ač tendenčně, v dostatečné šíři. Jako doplňující materiál k těmto Harantovým informacím poslouží zmínky ostatních autorů, kteří se islámu věnovali značně fragmentárně a nekoncepčně.

Při sledování tematiky islámu budeme částečně vycházet z dělení, které ve svých pracích uplatňuje Tomáš Rataj⁵⁶ a jež mírně modifikujeme. Budeme si všimnout tří autorů nejčastěji reflektovaných oblastí. První z nich tvoří reflexe základních rysů islámu a jeho věrouky, druhá se zaměří na základní dogmata islámu a třetí bude zkoumat vztahy islámu a křesťanství, jak je vnímal křesťanský cestovatel po Orientu.

4.1. Reflexe základních rysů islámu

4.1.1. Islám v cestopise Kryštofa Haranta

Reflexe obecných rysů islámu vyžadovala více než dobré pozorovatelské schopnosti autora, dobrou znalost sekundární literatury, která podávala informace o historii islámu, o osobě proroka Mohameda, o pouti do Mekky a mnohé další. Těmito informacemi disponoval především Kryštof Harant, který se na svou cestu do Svaté země a Egypta důkladně připravil studiem antických a středověkých autorů a také cestopisů a naučných spisů evropských cestovatelů. Tato erudice pak Harantovi dovolila, aby do svého vyprávění zařadil celé kapitoly, obšírně se věnující obecným rysům islámu.

Výrazné místo v druhém dílu jeho *Cesty*, popisující zejména Egypt, zabírá líčení putování poutnické karavany z Káhiry do svatých měst islámu, Mekky a Mediny. V této

⁵⁵ Srov. Mendel, M. – Ostřanský, B. – Rataj, T.: *Islám v srdci Evropy*. Academia, Praha 2007, s. 202.

⁵⁶ Srov. Rataj, T.: *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*. Folia Historica Bohemica, r. 1994, č. 17, s. 59–83.

kapitole má čtenář možnost seznámit se s organizací a fungováním celé karavany, dovídá se o zajímavých místech, které cestou do svatých měst islámu poutníci navštíví, o samotných městech Mekka a Medina, o náboženských úkonech, které poutníci vykonávají a spoustě dalších, mnohdy velmi detailních informací.⁵⁷

Hned v následující kapitole⁵⁸ pak Harant podává vyčerpávající obraz celého věroučného systému islámu, který je však značně znehodnocen záměrnou tendenčností, se kterou autor k problematice přistupuje. Celé kapitole dominují dva úseky, z nichž jeden se věnuje postavě proroka Mohameda a druhý se zabývá Alkoránem, tedy svatou knihou islámu.

Postava Mohameda je vyličeena negativně a zkresleně oproti realitě. Harant popisuje prorokovo dětství i dospívání a postupně vyjmenovává množství jeho špatných vlastností. Islám v jeho podání vznikl v Mohamedově domě, jehož majitel se sám prohlásil za kněze a „*neobyčejné ceremonie v domě svém s čeládkou konal a dále je mezi jiné vtrušoval, vždy se více smyslu tělesnému a příjemnému...*“⁵⁹ Autor zde popisuje také další rys tureckého náboženství, totiž sklon k tělesnosti a nezdravé sexualitě, o čemž vypovídá i to, že Mohammed měl 40 žen, sílu 10 mužů a „*zjevně s hovady a mužským pohlavím sodomství provozoval, vším tím jeho prorockým zjevením se vymlouval a chlubil.*“⁶⁰

Dále je vypsáno formování tureckého náboženství, které je podle Haranta pouze skloubeno z křesťanských herezí a židovství a postrádá vlastní, racionální základ a věrouku. A právě sloučením všeho zlého z křesťanství a židovství vznikla svatá kniha muslimů, Alkorán, který „*obsáhl všecka rouhání židovská a největších křesťanských kacířů.*“⁶¹ Toto tvrzení Harantovi očividně postačuje, neboť poté, co uvede ještě několik informací, které Alkorán dostatečně v očích křesťanského čtenáře očerňují, píše, že „*summou, jak svatokrádežně, falešně a lživě text i smysl Starého a Nového zákona přivodí a převracuje, jak plný básní, odporův, bláznovství, nespravedlivostí, lží proti rozumu a smyslu lidskému*

⁵⁷ Harant z Polžic a Bezdružic, K.: *Cesta – díl II.* Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 237–249.

⁵⁸ *O náboženství egyptském a jich sousedův Arabův, anobrž ouhrnkem o tureckém.*

⁵⁹ Tamtéž, s. 242.

⁶⁰ Harant z Polžic a Bezdružic, K.: *Cesta Kryštofa Haranta z Polžic a z Bezdružic a na Pecce.* In: Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 206.

⁶¹ Harant z Polžic a Bezdružic, K.: *Cesta – díl II.*, tamtéž, s. 242.

ten Zákon Mahumetův jest, bylo by obšírně psáti. Protož uznávaje, že by to více k politování, smíchu a času maření nežli k podstatě a platnosti jaké bylo, toho opomím.“⁶²

O tendenčnosti svědčí také zmínky, které se netýkají přímo Alkoránu a postavy proroka Mohameda, kdy se Harant vyjadřuje k některým dalším aspektům islámu. Mimo jiné uvádí, že „*lid egyptský a spolu s ním arabský vždycky po všechny časy nejpověrnější a modlářský byl.*“⁶³ Vedle tohoto tvrzení, které samo o sobě nevrhá na islám právě příznivé světlo, Harant píše, že raději zamlčí podrobné informace o tom, jak „*před příštím na svět Krista Pána, jak jsou voly, kozly, kočky, psy, vlky, krokodýly, ptactvo a jiné tvory za bohy ctili a je vzývali.*“⁶⁴ V této pasáži vystupuje Harantova tendenčnost a negativní zabarvenost popisu islámu na povrch v celé šíři. Autor totiž jmenuje zvířata, která v Egyptě nikdy posvátná nebyla, a co je hlavní, směšuje dobu faraónského Egypta s dobou o několik století pozdější, kdy Egypt ovládli Arabové, kteří sem přinesli také nové náboženství.

O pověrách, kterým muslimové podléhají, se Harant negativně zmiňuje také na jiných místech. Patří k nim například zvyk kupovat od ptáčníků drobné ptactvo a vypouštět je zpět do přírody, což je podle muslimů akt dobrého skutku, který tvoří základ „tureckého“ náboženství.⁶⁵ Na druhou stranu však, „*co se tejného lotrovství, vraždy, oklamání, pýchy, nečistoty, lakomství, obžerství a jiných hříchů dotýče, když jich lidé toliko nevidí, oni jich za hřích nemají.*“⁶⁶

Při líčení cesty karavany do Mekky Harant zmiňuje místo, kde Mohamed za pomoci andělů, které mu poslal Bůh, porazil křesťanské vojsko. Na památku tohoto vítězství se karavana na cestě do Mekky na tomto místě zastavuje a slaví toto velké vítězství. Když se pak znovu vydává na cestu, z hor se ozývá bubnování, které prý pochází od andělů, kteří se radují spolu s poutníky. Zde Harant útočí na muslimskou pověřivost, a domnívá se, „*že se to od zemského člověka než od nebeského anděla bubnuje.*“⁶⁷ Tato Harantova racionalita týkající se muslimských pověr však stojí v ostrém protikladu proti jeho přístupu k líčením zázraků, jež jsou spojeny s křesťanským náboženstvím a jež se zakládají na stejné pověřivosti, kterou Harant kritizuje u muslimů.

⁶² Harant z Polžic a Bezručic, K.: *Cesta – díl II.* Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 243.

⁶³ Tamtéž, s. 237.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Srov. tamtéž, s. 245.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Tamtéž, s. 221.

Oblastí úzce související s pověřivostí je jednoduchost islámu, která se zakládá jednak na „*tupém opakování ritualizovaných fyzických úkonů*“ (jako je návštěva mešity pětkrát denně), tak také na neschopnosti obhájit vlastní náboženství jinak, než „*aby šavli disputovali proti křesťanům*.“⁶⁸

Mohamedovo náboženství se jeví ve srovnání s křesťanstvím jako primitivní také v otázce teodiceje, kdy islám, na rozdíl od křesťanství, chápe Boha jako původce všeho, nejen dobrého, ale i zlého, které je v křesťanské věrouce vyhrazeno ďáblu.⁶⁹ Logickým vyústěním tohoto dogmatu je pak islámský fatalismus, tedy víra v osud a nemožnost člověka jej ovlivnit, která se odráží mimo jiné v tom, jak muslimové vnímají nebezpečí morové epidemie, která byla ve sledované době v Egyptě záležitostí velmi častou. „*Nebo tím bludem Turci všickni a pohané těch zemí sou nakvašeni, že se žádný jakékoli nebezpečné a nakažující nemoci štítiti, ovšem strašiti neb ostejchati nemá, nýbrž že má na předzvěděni Boží tak cele spoléhati*.“⁷⁰

Dalším velmi negativně vnímaným rysem islámu je náboženský fanatismus jeho vyznavačů. Harant jej dokumentuje na pouti do Mekky, po jejímž skončení si někteří poutníci v náboženském vytržení vypalují oči, „*aby se více nezprznili, skrze zrak hledíce na jiné věci zemské, a jakž oni praví, hříšné*.“⁷¹ A aby ukázal, co si o této praktice myslí, doplňuje, že „*od jiného vedeni býti musejí, což se bláznům dobře děje*.“⁷²

Záměrně negativní obraz islámu vytváří ve svém díle Kryštof Harant také při popisu islámských sekt, se kterými se cestovatel může v Egyptě setkat. Rozlišuje čtyři nejrozšířenější sekty a pozastavuje se zvláště nad zvyky dervišů, jež zobrazuje jako sodomity, kteří své hříchy kryjí pod rouškou náboženství. „*Dervisové, ti život hovadský a sodomský vedou, po všem těle holení a nazí, krom že se jednou koží ovčí aneb kozlovou opásati a přiodíti mohou. Těm se všelijaká lotrovství přehlídají, nebo loupí, mordují, s hovady i lidmi obcují, vše pod zástěrou náboženství, jako by to z vnuknutí Ducha Božího činili*.“⁷³

⁶⁸ Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 427.

⁶⁹ Srov. tamtéž.

⁷⁰ Harant z Polžic a Bezdržic, K.: *Cesta – díl II*. Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 173.

⁷¹ Tamtéž, s. 237.

⁷² Tamtéž.

⁷³ Tamtéž, s. 239.

Celým souborem negativních poznatků o islámu Kryštof Harant varuje křesťany před tímto náboženstvím, jehož jediným cílem je ohrožovat pravou církev, tedy křesťanství.⁷⁴ Zároveň apeluje na křesťany, aby si vážili svého náboženství, které jim daroval Bůh a uvědomili si, „*jak my křesťané Pánu Bohu našemu za pravé jeho vůle svaté poznání vysoce děkovati povinni jsme, a že v takových bludích s mahumetány a jinými zaslepenými nevězíme, z toho se těšiti máme.*“⁷⁵

4.1.2. Islám v ostatních analyzovaných cestopisech

Martin Kabátník, Oldřich Prefát z Vlkanova ani Václav Vratislav z Mitrovic nenabízejí ve svých cestopisných relacích souvislejší a obsáhlejší korpus zmínek o obecných rysech islámu, jako je tomu u Kryštofa Haranta.

Mezi Harantem na straně jedné a Kabátníkem, Prefátem a Vratislavem z Mitrovic na straně druhé stojí Jan Hasištejnský, jenž na závěr svého cestopisu zařazuje krátké pojednání o navštívené oblasti, které mimo jiné obsahuje také informace o tureckém náboženství. Na rozdíl od Kryštofa Haranta se však jedná o informace kusé, které navíc postrádají hodnotící složku a jsou podány věcným, střízlivým, bohužel zkratkovitým stylem. „*Víra jich pohanská, kterouž jim Mohamed vymyslí, jest tato: Napřed věří v Boha, kterýž stvořil zemi i nebe. Mohameda mají za proroka jim od Boha poslaného k naučení víry pravé...*“⁷⁶ Podobně stručně je zmíněna i další historie islámu včetně vzniku Alkoránu a pouti do Mekky.

Pozitivním rysem cestopisu Jan Hasištejnského je to, že ač svou cestu podnikl více než 100 let před Kryštofem Harantem, netrpí zbytečnými předsudky a i když považuje za původce islámského náboženství Mohameda, staví nad něj Boha, který jeho prostřednictvím daroval arabskému a tureckému lidu novou věrouku. Tímto podáním vzniku islámu se Hasištejnský výrazně liší od Haranta, který přičítá vznik islámu Mohamedově vypočítavosti a vlastnímu prospěchářství. „*Vida lid toho města a krajiny okolní hloupý a pověrný a že ledajakés lháře přijímali i aby o něm smýšlení také dobré a*

⁷⁴ Srov. Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 425.

⁷⁵ Harant z Polžic a Bezdržic, K.: *Cesta – díl II.* Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 237.

⁷⁶ Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu.* Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 159.

*zvláštní měli, ujal se kněžství...*⁷⁷ Zde opět zřetelně vystupuje do popředí Harantova tendenčnost, kterou se jeho cestopis liší od ostatních. Ani Hasištejnský se však ve svém cestopise v jistých sekvencích nevyhnul tendenčnosti a poplatnosti době. V otázce mnohoženství zaujímá podobný přístup jako Harant, když tvrdí, že Mohamed ustanovil zákon, podle kterého může mít každý tolik žen, kolik se mu zachce, „*což učinil tou příčinou, aby je snáze k svému zamýšlenému bludu přivedl.*“⁷⁸

U Kabátníka, Prefáta a Václava Vratislava nalezneme informace o obecných rysech islámu jen velmi sporadicky, a když, tak velmi fragmentárně a mezi řádky. Martin Kabátník upozorňuje na některé základní rysy islámu, spojuje je však s vlastní autopsií a nesnaží se je podat jako ucelený korpus informací naučného charakteru. Z jeho textu tak vystupují například zprávy o výše zmíněné pověrčivosti muslimů. „*Také když dlouho neprší, tehdy pohané sberúce se, mezi židy a křesťany jdú a stlukú jim nádoby s vínem a jiné potřeby, kdež co najdú, dávajíc jim vinu, že pro ně buoh deště nedává, že jsou pohané a víno pijí.*“⁷⁹

Také Oldřich Prefát, přestože k tomu jako humanisticky vzdělaný cestovatel měl všechny předpoklady, omezuje své zmínky o islámu na minimum. Mohameda či Alkorán zmiňuje pouze v souvislosti s mešitou, kterou jako cestovatel navštívil. „*...kde ten kostelík stojí, měl by se naroditi Machomét, který Alcoran zákon Saracénům a Turkům vydal.*“⁸⁰ Ucelený popis islámu se v jeho cestopise, který je zaměřen především na popis cesty a navštívených křesťanských svatých míst, neobjevuje. Prefát nezapře svou empirickou orientaci a exaktní způsob myšlení a mnohem bližší než informativní pasáže o islámu či každodennosti jeho vyznavačů jsou mu popisy krajin, staveb či zvířat.⁸¹

Úroveň a míra informací o obecných rysech islámu obsažených v cestopisu Václava Vratislava z Mitrovic je dána samotným charakterem jeho textu, jenž se nachází na rozhraní cestopisu, jehož primárním cílem bylo přinášet informativní pasáže o procestovaných oblastech, a memoárové literatury, která neměla ambice stát se textem naučným.⁸² Autor

⁷⁷ Harant z Polžic a Bezdržic, K.: *Cesta – díl II.* Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 241.

⁷⁸ Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu.* Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 159.

⁷⁹ *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492.* Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 41.

⁸⁰ Prefát z Vlkánova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny.* Lidové noviny, Praha 2007, s. 243.

⁸¹ Srov. Koblížek, V.: *Jazyková stránka cestopisu Oldřicha Prefáta z Vlkánova „Cesta z Prahy do Benátek“.* In: *Cesty a cestování v jazyce a literatuře.* Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, Ústí nad Labem 1995, s. 104.

⁸² Srov. Petřů, E.: *Vzrušující skutečnost.* Profil, Ostrava 1984, s. 79.

nepodává informace o islámu prostřednictvím exkurzů mimo samotnou hlavní linii vyprávění, jak to často dělá Harant, přesto se i z jeho cestopisu dá usuzovat na některé jeho rysy. Patrné je to zejména v situaci, kdy Vratislav cituje zvolání tureckých věřících po každé modlitbě. „*Allaha, illallaha, Mehemet resulach,‘ to jest: Jeden pravý bůh, krom toho boha žádný jiný bůh a jeho nejpřednější prorok Mehemet.*“⁸³

V díle Václava Vratislava z Mitrovic nalezneme také některé pasáže, které korespondují s líčením islámu u Kryštofa Haranta. Všímá si například fanatismu muslimů. Na rozdíl od vůči islámu negativně vymezeného Haranta jej však pouze konstatuje, ale neodsuzuje. „*...nic jiného nežli ‚Allahu‘ – jako by řekli: ‚Bože, uslyš nás‘ – velikým, hrozným hlasem, že se všudy rozlíhalo, křičeli, a to tak dlouho, až okřapěli a mdlobou na zem padli.*“⁸⁴ Také pověrčivost je vlastností Turků, na které Václav Vratislav velmi často upozorňuje. Uvádí dokonce stejné příklady jako Kryštof Harant: „*...v kleci koliks stehlíků. Tu přišel nábožný Turek, koupil je, a vyňav jednoho ...postaviv ptáka na dlaň ruky ‚Allaha!‘ zkřikl a jej pustil.*“⁸⁵

4.2. Reflexe základních dogmat islámu

Jestliže při zobrazení obecných rysů islámu dominoval cestopis Kryštofa Haranta, při analýze reflexe dogmatiky islámu není postavení Harantovy *Cesty* nijak výsadní. Především Martin Kabátník přináší mnohem obsáhlejší korpus informací, které sice nejsou podány koncepčně, přesto tvoří podstatnou část jeho cestopisné relace.

Z kvantitativního hlediska se mnohem více než reflexi obecných rysů islámu věnuje zobrazení jeho základních dogmat Václav Vratislav z Mitrovic. Důvod je především ten, že jeho spis, pohybující se na pomezí cestopisného díla a memoárové literatury, těžší nejvíce z autorovy autopsie, která byla pro zachycení základních povinností, zákazů a zvyků souvisejících s náboženským životem Turků nezbytná. Autorská autopsie sehrála roli i v ostatních cestopisech a je hlavním důvodem toho, že jednotlivá díla jsou si při reflexi dogmatiky islámu velice podobná. Stírá se dokonce i rozdíl v míře zaujetí islámem u

⁸³ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 31.

⁸⁴ Tamtéž, s. 29.

⁸⁵ Tamtéž, s. 78.

Kryštofa Haranta, který byl způsoben především jeho výraznou oporou o primární i sekundární literaturu, ze které Harant čerpal informace potřebné pro zobrazení obecných rysů muslimského náboženství. Kryštof Harant se však od zbylých cestovatelů liší hlavně svojí záměrnou tendenčností. Ovšem i přesto, že Harant hodnotí islám jako „*směsici tělu a smyslu zhovadilému příjemnou a pochopitelnou*“,⁸⁶ objevují se v jeho *Cestě* také pasáže, které staví muslima do poměrně příznivého světla.

Sympatie k základnímu ritu islámu jsou pro sledované období a především pro cestopisnou, humanisticky orientovanou naučnou literaturu typické.⁸⁷ Jestliže se při zobrazení základních rysů islámu autoři pohybovali na ose negativní – pozitivní spíše v záporných hodnotách, při recepci dogmatiky islámu již využívají celého hodnotícího spektra, a tak se například v *Příhodách* Václava Vratislava z Mitrovic čtenář setká s pozitivním zobrazením některých aspektů, které jsou dokonce dávány křesťanům za vzor. „*A summou v své superstici a náboženství horlivější nad nás křesťany jsou, ježto my, majíce pravou pána Boha známost, měli bychom z toho ve dne i v noci jeho svaté milosti, že jsme k pravému poznání přišli, děkovati*.“⁸⁸

První oblastí vyplývající ze základní dogmatiky islámu, jsou povinnosti, které jsou na věřícího kladeny. Základní povinností, která sice nebyla explicitně předeepsána, ale vyplývala ze samotné podstaty islámu a jeho věrouky, byla zbožnost, se kterou se autoři setkávali na každém kroku své cesty a kterou také často zobrazovali ve svých cestopisech. Už Kabátník na sklonku 15. století uvádí, že „*Arapi totiž pohané múřeníné jsú lidé dosti tvární v mravích, zvláště kteříž jsú nábožní a rozumuov požívají*.“⁸⁹ A vzápětí pokračuje, když poznamenává, že „*nemají obyčeje mnoho choditi na tulačky aneb na procházky jako jiní lidé, ale což by měl choditi, radši sedí aneb což nábožnějších před svůj dóm vyjda, i čte na knížkách a jiní ho posluchají*.“⁹⁰ Zbožnost muslimů pak často přerůstá až do fanatismu a náboženské exaltovanosti, jak bylo popsáno v kapitole o obecných rysech islámu.

⁸⁶ Harant z Polžic a Bezdrůžic, K.: *Cesta – díl II*. Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 244.

⁸⁷ Srov. Mendel, M. – Ostřanský, B. – Rataj, T.: *Islám v srdci Evropy*. Academia, Praha 2007, s. 239.

⁸⁸ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 43n.

⁸⁹ *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 73.

⁹⁰ Tamtéž.

Rovněž konání bohubilých skutků a dávání almužen je v cestopisech líčeno jako jedna z hlavních povinností správného muslima.⁹¹ Cestovatelé si však mnohem více než běžného dávání almužen chudým a potřebným všímají prazvláštního tureckého zvyku dávat almužny také zvířatům. O tomto zvláštním obyčeji se čtenář dovídá jednak u Václava Vratislava, který píše, že „*ti Turci pověrní a barbarští domnívají se, že obzvláštní milost u boha sobě zasluhují, když také nerozumným hovadům, totiž kočkám, psům, rybám, ptákům a jiným živočichům almužny dávají,*“⁹² tak také explicitně u Kryštofa Haranta, který uvádí, že „*náboženství své zakládají na dobrých skutcích, v udělování almužny lidem chudým i bohatým, stavením špitálův, hospod, mostův, lázní, meschitův, vody vedením do kašen a studnic k dobrému obecnému etc. Také všelijakou účinnost hovadům prokazovanou pokládají býti spasení zaslужitedlnou, mnohý krmí a chová psy, jiný kočky a jiná zvířata, jiný ptáky etc., vše z almužny.*“⁹³

Stavění špitálů a hospod jako dobrých skutků bez nároku na osobní prospěch si ve svých dílech všímají také Martin Kabátník či Václav Vratislav. Kabátník sice tureckou dobročinnost zaznamenává, ale nespojuje si ji s náboženskou oblastí. „*V Bursi v tom městě udělal císař na svůj groš duom hostinský, jazykem jich slove karvasar, v těchto zemích nevidaný a snad zřídka slýcháný.*“⁹⁴ To Václav Vratislav konání dobrých a záslužných skutků připisuje náboženské zbožnosti, když poznamenává, že, „*k takových špitálům jsou veliká nadání a důchody, nebo přední a v náboženství pobožnější bašové a velicí páni je stavěti dávají a důchody nařizují a za živobytí svého vesnice kupují, k nim po smrti nemalou summu hotových peněz odkazují.*“⁹⁵

Dalším rysem, který souvisí s dogmatikou islámu, je čistotnost Turků, která se projevuje jednak v jejich každodenním životě, jednak ve sféře náboženské. Václav Vratislav se nad hygieničností tureckého obyvatelstva velmi podivuje a věnuje jí poměrně značnou část svého vyprávění. Mimo jiné pak uvádí, že „*...Turci vedlé svého obyčeje, prvé*

⁹¹ Srov. Rataj, T.: *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*. Folia Historica Bohemica, r. 1994, č. 17, s. 73.

⁹² Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 82.

⁹³ Harant z Polžic a Bezdržic, K.: *Cesta – díl II*. Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 245.

⁹⁴ *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*, tamtéž, s. 14.

⁹⁵ Vratislav z Mitrovic, V., tamtéž, s. 42.

nežli do chrámu jdou, myjí a očišťují; neb kdyby se modlili a se nemyli, že žádné platnosti modlitba jich nemá... ⁹⁶

Vedle povinností tvoří druhou část zobrazení dogmatiky islámu systém zákazů, které, jak autoři zdůrazňují, muslimové často porušují. Všichni cestopisci si všímají zákazu konzumace vepřového masa a vína. Zajímavé je však sledovat proměny, jimiž reflexe této skutečnosti prochází.

Martin Kabátník sice zmiňuje zákaz pití vína, ale neví, že se tak děje z důvodů náboženských, jelikož uvádí pouze, že „...*ho sami nepijí a jiným za zlé mají, kto by je pili...*“ ⁹⁷ Oldřich Prefát jej sice reflektuje, ale nevysvětluje jeho důvod a namísto toho odkazuje k jinému dílu, které o něm podává informace. ⁹⁸ Prefát si také všímá častého porušování tohoto zákazu ze strany Turků, stejně jako Václav Vratislav, který k tomuto tureckému provinění poznamenává, že „*jakož pak k nám do domu potají přicházeli a celé noci pili, až před svítáním tajně zase domů chodívali, a aby žádný nevěděl, nás velikou prosbou prosili.*“ ⁹⁹

Velmi tabuizované a v důsledku toho přísně trestané je ve světě islámu podle svědectví cestovatelů cizoložství. I když tedy Kryštof Harant uvádí, že v Mekce „*obzvláště ženy jsou laciné, kteréž rády mužům ku pohodlí bývají*“ a „*říkají také mahumetáni, když se s týmiž ženami spojují a občerstvují, že břemeno s sebe skládají a bývají od svých hříchů osvobozeni...*“ ¹⁰⁰ tak na jiném místě popisuje tresty, které mužům i ženám bez rozdílu za tento prohřešek hrozí. „*muže cizoložníka zpátkem tváří po ocasu hovada vsadí a žaludek dobytčí nevymytý na hlavu mu naruby obrácený překlopí, místo uzdy ocas do rukou dají a tak jej po městě vodí.*“ ¹⁰¹

⁹⁶ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 43.

⁹⁷ *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 19.

⁹⁸ Srov. Prefát z Vlkánova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*. Lidové noviny, Praha 2007, s. 102.

⁹⁹ Vratislav z Mitrovic, V., tamtéž, s. 59.

¹⁰⁰ Harant z Polžic a Bezdružic, K.: *Cesta – díl II*. Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 220.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 249.

4.3. *Reflexe vztahu islámu a křesťanství*

Poslední kapitolou, ve které se budeme zabývat islámem a jeho reflexí, je kapitola popisující vztah muslimů k jiným náboženstvím, především pak ke křesťanství.

Celý svět islámu a jeho vyznavačů hodnotí velmi kladně Martin Kabátník, který si všímá pohádkového bohatství navštívených oblastí, je unesený vymoženostmi tamní civilizace a tento velmi kladný obraz neruší ani žádné diskurzy o náboženském nepřátelství.¹⁰² Ostatní cestovatelé již vztah islámu ke křesťanství vnímají výrazně negativněji, i přesto se v jejich dílech často setkáváme také s jeho kladným hodnocením.

4.3.1. **Kladně hodnocené rysy islámu**

Pozitivně je českými cestovateli vnímána především náboženská tolerance ze strany muslimů. Ti nebrání křesťanům v konání bohoslužeb, naopak, podle informací Oldřicha Prefáta „*dvěře kostela Božího hrobu otevrou a u nich 2 neb 3 Turky s žilami postaví, kteří tu ustavičně jsou a hlédají, aby pacholata a chasa ledajakás turecká a arabská do kostela nešla a tam křesťanům při jich službě Boží nepřekážela...*“¹⁰³

Také Kryštof Harant, v jehož cestopise nalezneme nejvíce negativních zmínek o islámu, poznamenává, že křesťanům v Alexandrii je povoleno svobodně vykonávat jejich rítus v chrámech.¹⁰⁴

Dalším dokladem této skutečnosti je líčení Václava Vratislava, který si všímá, že v okolí Konstantinopole se nachází sedm katolických klášterů a kostelů, jež „*jsme navštívili a pánu Bohu z vysvobození z tak přeukrutného vězení poděkovali.*“¹⁰⁵

Na jiných místech se autoři pozastavují zase nad tím, že turecký císař nenutí křesťanské a židovské obyvatele své říše ke konverzi a i přes jistá omezení jejich víru toleruje.¹⁰⁶ Ke konverzi křesťanů na tureckou víru se vyjadřuje na několika místech svých

¹⁰² Srov. Mendel, M. – Ostránský, B. – Rataj, T.: *Islám v srdci Evropy*. Academia, Praha 2007, s. 283.

¹⁰³ Prefát z Vlkanova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*. Lidové noviny, Praha 2007, s. 285.

¹⁰⁴ Srov. Harant z Polžic a Bezruč, K.: *Cesta – díl II*. Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 199.

¹⁰⁵ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 179n.

¹⁰⁶ Srov. Rataj, T.: *České země ve stínu půlměsíce*. Scriptorium, Praha 2002, s. 252.

Příhod Václav Vratislav z Mitrovic a podivuje se zejména nad tím, jakou radost mají Turci z každého „poturčeného“ křesťana. Jeden ze členů císařského poselstva, jehož členem byl také Václav Vratislav, totiž „že *Turkem býti chce, oznámil...*“ načež Turci zareagují tím způsobem, že „*mu ihned od jančarův turecký punt aneb tulbant přinesen, na hlavu vstaven a on přeč do města odveden jest.*“¹⁰⁷ Častou konverzi k islámu ze strany křesťanů zmiňuje také Jan Hasištejnský.¹⁰⁸

Někdy se dokonce v líčení cestovatelů objevují příhody, v nichž muslim podává křesťanovi pomocnou ruku. Mají charakter vsuvek, v nichž autoři sdělují své osobní zkušenosti s islámem a jeho vyznavači. Například Martin Kabátník píše o tom, jak jej muslimové ochránili před Arabem, který na něj zaútočil kyjem. „*A v tom se lidé zběhli a uzřevše, že mi křivdu činí, i počeli láti tomu múřenínu, a ten jim ode mne utekl.*“¹⁰⁹

Václav Vratislav rozlišoval mezi „dobrymi“ a „špatnými“ muslimy,¹¹⁰ což mu dovolilo zobrazit část tureckého národa jako ke křesťanům velmi tolerantního. Jako „dobrého“ Vratislav líčí například Mehmeta agu, správce vězení, v němž bylo poselstvo drženo. Ten se za ně přimlouval u Ibrahima baši, další postavy jeho *Příhod*, která měla ke křesťanům kladný vztah, a to i v době války. „*Slituj se nad nebožátkami, ač jsou psi nevěřící, ale však jsou také stvoření boží.*“¹¹¹

Na druhou stranu je třeba zmínit, že Mehmed aga byl poturčený Chorvat, a tedy bývalý křesťan. Už tato skutečnost poukazuje na nevhodnost absolutizací, pod jejichž vlivem by byl muslim chápán ve vztahu ke křesťanům obecně jako dobrodinec.¹¹² Jak totiž bude dále doloženo, vztah Turků ke křesťanům, především v mimonáboženských oblastech, byl mnohdy negativní.

Oblast náboženské tolerance nicméně tvoří jediný konzistentní, z jednotlivých cestopisů jasně vysvítající kladný rys Turka ve vztahu ke křesťanským cestovatelům a křesťanstvu vůbec.¹¹³

¹⁰⁷ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 25.

¹⁰⁸ Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu*. Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 155.

¹⁰⁹ *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 27n.

¹¹⁰ Srov. Rataj, T.: *Obráz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*. Folia Historica Bohemica, r. 1994, č. 17, s. 70.

¹¹¹ Vratislav z Mitrovic, V., tamtéž, s. 169.

¹¹² Srov. Rataj, T., tamtéž, s. 71.

¹¹³ Srov. tamtéž.

4.3.2. Záporně hodnocené rysy islámu

Vedle kladného zobrazení islámu ve vztahu ke křesťanství se v českých raně novověkých cestopisech setkáváme také s velkým množstvím negativních postřehů. Ty se dají rozdělit do dvou základních skupin. Jednu z nich tvoří náboženská, druhou nenáboženská omezení křesťanů ze strany muslimů.

První skupina, tedy oblast náboženských omezení, tvoří menšinu a v cestopisech se objevuje především ve vztahu muslimů ke křesťanským stavbám. Cestovatelé popisují několik situací, které neustále opakují a nejrůzněji variují.

První z nich je boření křesťanských chrámů. Setkáváme se s ním u všech cestovatelů, a to opakovaně.¹¹⁴

Druhou situací, se kterou byli cestovatelé neustále konfrontováni, bylo zabírání křesťanských kostelů a jejich následná transformace v islámské mešity. Jan Hasištejnský popisuje kostel matky Boží, který „*pohané mají a modlí se v něm dle svého obyčeje, nepouštějíce tam žádného křesťana.*“¹¹⁵

Třetí možností, jak mohli muslimové zacházet s křesťanskými objekty a svatými místy, bylo jejich zabránění a následný zákaz vstupu křesťanům. Prefát popisuje kostel postavený na místě, kde se narodil prorok Eliáš a do něhož „*jsme vjíti nemohli, neb jej Saracénové a Turci drží a křesťanům tam choditi nedopustí...*“¹¹⁶ Většinu křesťanských svatých míst a kostelů však mohamedáni uchovali a zpřístupnili je křesťanům. Tento na první pohled bohulibý a bratrský skutek z jejich strany však poněkud očerňuje vsudypřítomné a často zmiňované vybírání poplatků za vstup do těchto objektů, které všichni autoři reflektují. Přičítají jej nejrozšířenějším a nejčastěji zmiňovaným vlastnostem Turků, lakomství a touze po penězích.

Cestovatelé se také čas od času setkávali s konkrétními projevy nepřátelství vůči křesťanské víře, případně vlastní osobě. Kryštof Harant například uvádí, jak jeden z muslimů hanil křesťanské předměty. „*...ten když vyložili z karnýře jednoho našeho poutníka křížky a páteře v Jeruzalémě koupené, velmi se nad nimi jako užasl a hněvem*

¹¹⁴ Srov. např. Martina Kabátніка *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 25.

¹¹⁵ Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu*. Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 112.

¹¹⁶ Prefát z Vlkanova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*. Lidové noviny, Praha 2007, s. 172.

pohnul a zlořečil v jazyce svém, až i naposledy na ně při přítomnosti naší plil.“¹¹⁷ Václav Vratislav zase reflektuje chování tureckého pohlavára, který nenávidí všechny křesťany a slibuje jim pomstu za „*ty jonáky a statečné muže, kteří jsou pobiti, ježto z nich jeden lepší nežli všickni giaurové.*“¹¹⁸

Častěji se cestovatelé setkávají s omezeními vůči křesťanům v rovině nenáboženské. Ta se týká nejruznějších oblastí, počínaje placením mytného,¹¹⁹ přes zákaz stavění domů a přikázaný způsob oblékání, až k povinnému sesedání z koně před vjezdem do každého tureckého města.¹²⁰

Martin Kabátník popisuje souhrnně situaci křesťanů a židů v Jeruzalémě. Z jeho líčení vystupuje hned několik omezujících skutečností. „*Křesťanův jest málo, než židův mnoho, a ty divně a rozličně pohané trápí; a když se kterému židu duom oboří, jiného jemu stavět nedadí...sukně dobré na sobě míti nesmějí...v domě k své potřebě a libosti nic měděného ani cínového, nadto stříbrného, nesmějí míti...*“¹²¹

Kromě toho se cestovatelé setkávají také s opatřeními proti vlastní osobě. Jan Hasištejnský i Oldřich Prefát zmiňují, jak byli po svém příjezdu do Svaté země uvrženi do tmavého sklepení, byli prohledáni a podrobeni výslechům, které mezi nimi měly odhalit křesťanské vyzvědače.¹²²

Celkové ladění je tedy spíše negativní, což dokazují také souborná shrnutí, jež autoři ve svých dílech nabízejí, a která nejlépe dokládají jejich celkový náhled na danou problematiku. Kabátník například píše, že „*v Jeruzalémě křesťané a židé žádné zvuole nemají než úzkost velikú.*“¹²³ Oldřich Prefát zase přesně reflektuje výše zmíněný rozdíl mezi perzekucí náboženskou, která nebyla běžná, a nenáboženskou, se kterou se cestovatelé naopak setkávali velice často. „*Ti všickni křesťané svobodní nejsou, než Turci nad nimi panují a vládou, však při jích víře a službě Boží jich nechají.*“¹²⁴ Jan Hasištejnský svůj pohled na Turky a jejich náboženství vkládá do všeřikajícího označení „*nešlechtný*

¹¹⁷ Harant z Polžic a Bezdržic, K.: *Cesta – díl II.* Nakl. Řivnác, F., Praha 1854, s. 28.

¹¹⁸ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody.* 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 106.

¹¹⁹ Srov. *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492.* Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 19.

¹²⁰ Srov. Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu.* Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 101.

¹²¹ *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492,* tamtéž, s. 40n.

¹²² Srov. Hasištejnský z Lobkovic, J., tamtéž, s. 99. a Prefát z Vlkanova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny.* Lidové noviny, Praha 2007, s. 103.

¹²³ *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492,* tamtéž, s. 40.

¹²⁴ Prefát z Vlkanova, O., tamtéž, s. 218.

zhoubce křesťanstva.“¹²⁵ Nejvíce negativní náhled na islám zaznívá z celého velmi protiosmanky laděného spisu Kryštofa Haranta.¹²⁶

¹²⁵ Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu*. Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 112.

¹²⁶ Srov. Rataj, T.: *Obráz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*. Folia Historica Bohemica, r. 1994, č. 17, s. 67.

5. Povahové rysy Turků ve světle cestopisné literatury

V českých cestopisech zkoumaného období můžeme nalézt množství zmínek o tureckých povahových rysech. Vzhledem k dobovým poměrům, výše zmíněné koncepci orientalismu a také s přihlédnutím k osobnostem samotných autorů, determinovaných původem, vzděláním, náboženskou vírou a dalšími vnějšími aspekty jistě nepřekvapí, že drtivá většina cestopisci zobrazených vlastností Turků má negativní konotace, které pro středoevropského člověka žijícího v křesťanském civilizačním okruhu představují buď protějšky obecně uznávaných ctností a kladných povahových rysů, nebo rysy tabuizované.

Pod dojmem nejen cestopisné literatury, ale všech literárních forem a žánrů raného novověku byla v české, potažmo evropské společnosti, zakořeněna řada stereotypů ve způsobu vnímání celé turecké tematiky.¹²⁷ Jak správně poznamenává Tomáš Rataj, bez provedení podrobných sociologicko-statistických výzkumů není možné určit, které z nich a v jaké míře to byly.¹²⁸

Jelikož však naše práce reflektuje pouze úzký okruh děl českých cestovatelů do oblasti Blízkého východu, je možné v jejich rámci určit statisticky nejčastěji zobrazované povahové turecké rysy a v kombinaci s ostatními, méně často uváděnými vlastnostmi se pokusit o komplexní vystižení osobnosti Turků, jak ji vnímali čtenáři pod dojmem informací získaných četbou české raně novověké cestopisné literatury.

Turek je zobrazován především negativně jako člověk lakomý a lačný po penězích, líný, proradný a věrolomný, krutý, škodolibý, pověřčivý a nemravný. Všechny tyto záporné vlastnosti připisované Turkům jsou jen zřídka doplněny zmínkami o jejich kladných povahových rysech.

Jako příklad lze uvést Václavem Vratislavem chválenou disciplinovanost Turků, na kterou poukazuje v souvislosti s organizací a kázní uvnitř padesátitisícového tureckého vojska, a kterou staví do přímé opozice proti nedisciplinovanosti vojsk křesťanských. „...*tiše stany rozbili a beze všeho hřmotu na velbloudy a mezky nakládali, že se čemu diviti bylo: u nás padesáte vojáků větší neřád a křik by udělalo.*“¹²⁹ Že disciplinovanost nebyla jen výsadou vojáků táhnoucích do boje proti křesťanskému nepříteli, dokazuje Vratislav na

¹²⁷ Srov. Rataj, T.: *České země ve stínu půlměsíce*. Scriptorium, Praha 2002, s. 218.

¹²⁸ Tamtéž.

¹²⁹ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 180n.

jiném místě, když líčí poměry na dvoře tureckého vladaře. „*A ačkoliv tu několik tisíc lidu bylo, však žádného křiku ani rozprávek nebo toulání se sem i tam nedálo, nýbrž nevěřím, by mniši své silentium tak bedlivě jako tito zachovávali.*“¹³⁰

5.1. Negativní povahové rysy Turků

Lakota a lačnění po penězích, vlastnosti plošně přičítané tureckému národu se objevují opakovaně ve všech analyzovaných cestopisech a tvoří nejčastěji reflektované povahové rysy Turků. Někteří cestovatelé, jako například Kabátník, na ně pouze upozorňují, když píší, kolik museli na různých, především svatých místech platit za to, aby byli vpuštěni do Turky obsazených a spravovaných prostor, nejčastěji křesťanských kostelů. „*...musí peníze míti, kto chce tam jíti k hrobu; bez peněz puštěn nebude.*“¹³¹

Prefát zase čtenáře a potenciální cestovatele do Osmanské říši explicitně varuje. „*Ne nadarmo říkají Vlaši, že kdo chce k Božímu hrobu do země Svaté jeti, potřebí jemu, aby s sebou vzal pytlíček dukátův a dobrý pytel trpělivosti.*“¹³²

Kryštof Harant si všímá turecké praxe připomínající smlouvání na tržišti, kdy se posádka lodi, na které připlul do Svaté země, dohaduje s tureckým úředníkem o výši poplatku za cestu do Jeruzaléma. Posádka nakonec úředníka obloží tvrzením, že nemají peněz nazbyt, Harant však poznamenává, že „*sice, aby byl v nejmenším poznal, že peněz více...máme, byl by nás jináče natáhl, nerci-li neslevil, ale něco jiného vymyslel, aby příčinu měl větší sumu žádati.*“¹³³

Všichni autoři byli tureckou lakotou a neustálým vymáháním peněz zaskočení a nemile překvapeni, a tak je přirozené, že na ni ve svých cestopisech často upozorňovali.

Nedílnou součástí komplexního obrazu Turků v české cestopisné literatuře je jejich proradnost, věrolomnost a krutost. Těchto vlastností si autoři všímají jednak ve vztahu k vlastní osobě, jednak jsou s nimi konfrontováni také v rovině obecné, pod vlivem znalosti tureckého zákonodárství a zvyklostí tamního obyvatelstva.

¹³⁰ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 67.

¹³¹ Martina Kabátník *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 37.

¹³² Prefát z Vlkanova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*. Lidové noviny, Praha 2007, s. 101.

¹³³ Harant z Polžic a Bezručic, K.: *Cesta – díl I*. Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 101.

Šlechtic Jan Hasištejnský velmi emotivně popisuje válečný střet mezi Turky a Chorvaty, který se odehrál právě v době Hasištejnského návštěvy Svaté země, a obviňuje Turky z krutosti a neúcty k mrtvým. „*Pravil mi o tom jeden dobrý urozený člověk (...) že v té bitvě ztratil vlastního bratra a šest strýcův přirozených, ano, že sám byl na bojišti a viděl ta zbitá těla (...) doložil též, že tentokráte málo kterým hlavy stínali, ale téměř všem nosy uřezali, a ty s sebou nesli pryč pro lehkost; neb jim císař od každé hlavy dává zlatý.*“¹³⁴ Že se krutost a krvelačnost netýká jen vojáků v bitvě, dokazuje Václav Vratislav, který líčí turecký lid, který čekal na jejich popravu. „*Lid obecný, poněvadž nás na háky nezvěšeli, jináčeji se nedomníval, nežli že nás v moři ztopí; protož, co živo, k moři běželo, na šíři a lodi sedalo, aby se tím lépeji podívati mohli.*“¹³⁵

O proradnosti a věrolomnosti Turků explicitně vypovídá Jan Hasištejnský, když opouští Svatou zemi. „*I vsedavše s milým Bohem, pluli jsme na gáleji s radostí, děkujíce Bohu, že nám ráčil pomoci od takových nešlechtníkův, ježto sobě cti a víry neváží, a žádnému nic nedrží, co slíbí.*“¹³⁶ Vratislavem zmiňovanou věrolomností je pak bezpochyby také praktika, při které nový sultán po nástupu na trůn nechává vyvraždit všechny své sourozence a potenciální soupeře v boji o trůn.¹³⁷

Tyto vlastnosti, přičítané Turkům nejen pod dojmem informací přinášných cestopisnou literaturou, ale také pod vlivem propagandistických spisů, korespondovaly s dobovou atmosférou, danou neustálými a několik století trvajících válečnými konflikty Osmanů s křesťanskou Evropou.

Další centrální, v českých cestopisech často zmiňované vlastnosti – pověřivost a nemravnost Turků byly již analyzovány v oddíle zabývajícím se reflexí islámu, a proto od jejich rozboru v této části upouštíme.

¹³⁴ Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu*. Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 143n.

¹³⁵ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 120.

¹³⁶ Hasištejnský z Lobkovic, J., tamtéž, s. 134n.

¹³⁷ Srov. Rataj, T.: *České země ve stínu půlměsíce*. Scriptorium, Praha 2002, s. 254.

5.2. Další turecké povahové rysy

Kromě výše uvedených pro Turky typických vlastností lze vymezit další, méně frekventované povahové rysy, pro konstrukci výsledného obrazu však neméně důležité a autory vesměs zaznamenané.

Jedním z nich byla lenost, která je zajímavým způsobem reflektována Martinem Kabátníkem, jenž si všímá, že „*nemají obyčejně mnoho choditi na tulačky aneb na procházky jako jiní lidé, ale což by měl choditi, radši sedí (...) pakli jest kterému jaká potřeba, tehdy velmi znenáhly se běže.*“¹³⁸ Kryštof Harant oproti Kabátníkovi zpodobil tureckou lenost jako vlastnost naprosto nepochopitelnou a iracionální, čemuž odpovídá také způsob zobrazení. Harant se totiž dozvídá, že za častou slepotou obyvatel Káhiry stojí neustálé poletování částeczek prachu a písku v horkém ovzduší Egypta. Toto racionálně znějící vysvětlení však Harant nepřijímá a spíše se domnívá, že původem slepoty je turecká lenost. Dokládá to na vlastním zážitku, kdy „*viděl sem to, že velicí Arabové a Egyptčané jdouce po ulici plné oči osazené budou míti muchami a komáry, však pro lenost neseženou jich ani rukou k tváři nesáhnou...*“¹³⁹

Dalším, očitými svědky obzvláště negativně vnímaným povahovým rysem Turků byla jejich škodolibost a posměvačnost vůči křesťanům. Kryštof Harant s touto vlastností tureckého národa seznamuje čtenáře na základě vlastní zkušenosti, kterou získal při plavbě lodí do Egypta, kdy byli křesťanští cestující všemožně šikanováni ze strany tureckých námořníků. „*K tomu ti lotrovští marynaři nelítostivě s námi zacházeli, a obzvláště v noci. Někdy ledačims na zapřenou na nás hodili, nohami po nás šlapali, námi jak psy strkali (...) toliko se nám smáli a posměšným na nás christiano voláním nás utrhal.*“¹⁴⁰ Tento povahový rys dokládá také Václav Vratislav, a to historkou z vězení, která na první pohled působí až komicky. Turci totiž uvězněným křesťanům darovali rybu, ale už jim neřekli, že není k jídlu, ale využívá se pouze pro svůj tuk vhodný k dalšímu zpracování. Václav Vratislav následně popisuje, jaké problémy jemu i ostatním vězňům po jejím pozření

¹³⁸ *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492.* Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 73.

¹³⁹ Harant z Polžic a Bezdruzic, K.: *Cesta – díl II.* Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 165.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 24.

vznikly, a kdy „zase všecko spodkem i svrškem jsme vyvrátili,“¹⁴¹ a dodává, jak „Turci šelmy se nám hrdlem smáli a nám to naschvál udělali a tu rybu způsobili.“¹⁴²

Díla české kulturní provenience, především pak ta propagandisticky zaměřená, zcela abstrahovala od zobrazení kladných vlastností Turka a jeho osobnost vykreslovala ve velmi ostrých konturách. Právě pod vlivem těchto záměrně zkreslených informací pak v oblastech, kam Turek svojí agresí přímo nezasáhl, vznikl deformovaný obraz, který měl v konečném důsledku za následek vznik apriorně negativních představ o Turcích.¹⁴³

V tomto kontextu je třeba si také uvědomit, že cestopisná literatura byla v dané době jednou z mála, která mohla podávat, a také podávala alespoň částečně objektivní obraz vlastností tureckého národa a jeho příslušníků.¹⁴⁴ Dnes, s časovým odstupem a se znalostí odborné literatury, je možné dojít k obecnému závěru, že některé vlastnosti Turků, chápané evropskými cestovateli jako jednoznačně negativní, souvisí s kulturně-civilizační odlišností oblasti Blízkého východu oproti křesťanské, humanismem prostoupené Evropě 16. století.

S přihlédnutím k této skutečnosti je pak zapotřebí například tureckou krutost a krvelačnost vnímat nikoli jen jako vlastnosti zdegenerovaných a evropskou „civilizací“ netknutých jedinců – barbarů,¹⁴⁵ nýbrž také jako přirozený výsledek odlišné turecké, arabské, či, souhrnně řečeno, islámské kultury, která Evropany tabuizované povahové rysy vnímá jako naprosto přirozené a od svých členů mnohdy dokonce vyžadované.

¹⁴¹ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 151.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Srov. Rataj, T.: *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*. Folia Historica Bohemica, r. 1994, č. 17, s. 82.

¹⁴⁴ Srov. Rataj, T.: *České země ve stínu půlměsíce*. Scriptorium, Praha 2002, s. 239.

¹⁴⁵ Obraz Turka – barbara evokuje Kryštof Harant například zobrazením turecké nahoty při líčení sekty dervišů, kdy poznamenává, že dervišové jsou „po všem těle holení a nazí, krom že se jednou koží ovčí aneb kozlovou opásati a přiodítí mohou.“ Harant z Polžic a Bezdruzic, K.: *Cesta – díl II*. Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 239.

6. Turecká každodennost prismatickým českých cestovatelů

Tomáš Rataj ve svém díle *České země ve stínu půlměsíce* poznamenává, že každodennost obyvatel Osmanské říše byla vždy v centru pozornosti vzdělanějších vrstev společnosti.¹⁴⁶ Je proto přirozené, že také autoři cestopisů, až na Kabátníka všichni urozeného původu, seznamovali čtenáře s informacemi o každodenním životě Turků, jelikož s nimi byli osobně konfrontováni po celou dobu svého putování a tyto přímo působící vjemy zobrazili v rámci svých cestopisných relací.

Následující rozbor si neklade za cíl vyčerpávající analýzu turecké každodennosti, ale snaží se spíše o reflexi ústředních a nejčastěji vnímaných skutečností, které posléze v evropském civilizačním okruhu získávaly tendenční zabarvení a stávaly se všeobecně uznávanými stereotypy. Pomocí nich byl v kombinaci s dalšími vnímanými oblastmi islámského světa v očích Evropanů konstruován celý myšlenkový i materiální svět neznámého a exotického Orientu s jeho obyvateli.

V korpusu českých cestopisů popisujících oblast Blízkého východu lze vyčlenit řadu činností, zvyklostí a vůbec způsobu života tureckého obyvatelstva, které reflektují autoři bez rozdílu. Mimo to také každý z nich, s ohledem k vlastní povaze, zaměření, vzdělání a dalším určujícím faktorům vymezil mnoho detailů z každodenního života Turků, a tím přispěl k rozšíření obzorů potenciálního čtenáře za hranice všedního zobrazení.

6.1. Lázně

Autory často zaujaly turecké lázně a jejich vybavení, a to hlavně z toho důvodu, že žádné podobné zařízení ze své domoviny neznali. Velký obdiv k tureckým lázním a také zájem o jejich fungování zaznívá ze záznamů prostého litomyšlského měšťana Martina Kabátníka, který jim věnuje velký prostor. Mezi řádky zaznívá dokonce jistý obdiv, a to zejména když o konstantinopolských a káhirských lázních poznamenává, že „*jest lázně*

¹⁴⁶ Srov. Rataj, T.: *České země ve stínu půlměsíce*. Scriptorium, Praha 2002, s. 256.

veliká velmi a dílem čistým udělaná, v těchto zemích našeho jazyka¹⁴⁷ neslýchaná, mnohým ovšem nevidaná.“¹⁴⁸

Podobný popis podává také Václav Vratislav z Mitrovic, který si během svého pobytu turecké lázně zamiloval a podle svých slov je také často navštěvoval.¹⁴⁹

Nad tureckými lázněmi se podivuje i Kryštof Harant, vykresluje jejich interiér a fungování a přidává popis toho, jak sám vyzkoušel služby tamních lazebníků. „...*tu nás divně za ruce, za nohy vzhůru třásl a třásl, jako by z nás duši vytrásti chtěl (...)* což vpravdě nám nercili k smíchu podobné, ale víc strážlivé býti se zdálo...“¹⁵⁰ Mimo to mu jejich vyličení posloužilo také jako výborná kulisa pro zobrazení prostopášnosti, nemravnosti a zhýralosti tureckého národa. Tyto vlastnosti dokumentuje na příkladu tureckých žen, které, když se doslechnou, že v některé z lázní se nachází krásná žena či dívka, „*pro tu naschvál jako jiné feny lezou a z daleka do lázně půjdou, aby se na ni podívaly a jí, mohou-li, posluhovaly, nejináč ji na službu hledajíce, než jako by mužské pohlaví byly, jakověž ženy k pohlaví svému zapálené a chlípné*...“¹⁵¹ Harant tedy nejen že o tureckých lázních referuje, ale také jich využívá jako prostředku k tendenčním a zkresleným výrookům, které mají zobrazit turecké obyvatelstvo v co nejčernějším světle.

6.2. Život v přepychu a luxusu

Velmi často zobrazovanou oblastí je přepychový a luxusní život vyšších společenských tříd turecké společnosti. Tato potřeba žít v přepychu, tedy například oblékat se do drahých šatů ze vzácných látek, je podle názoru Martina Kabátníka v samé podstatě turecké povahy. „...*rozkoš jich největší jest v pěkném chození a v drahém rúše, převláčejíce se z jednoho do druhého, a na to najvíc nakládají, každý podle muožností svých.*“¹⁵²

¹⁴⁷ Tímto zvláštním spojením myslí Kabátník české země.

¹⁴⁸ Martina Kabátníka *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 11.

¹⁴⁹ Srov. Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 26n.

¹⁵⁰ Harant z Polžic a Bezručic, K.: *Cesta – díl II*. Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 151.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 153.

¹⁵² Martina Kabátníka *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*, tamtéž, s. 73.

Zálibu v honosných oděvech komentuje také Kryštof Harant, který si tohoto jevu všímá ve spojitosti s tureckými ženami, když poznamenává, že ženské pohlaví se „...nepřispořuje, ale jako kde u nás rádo pěkně a nádherně se fífluje.“¹⁵³

Václav Vratislav si turecké záliby v luxusu a kráse všímá hned na začátku cesty císařského poselstva, když líčí své první setkání s Turky. „*Turci pěkné koně, (...) šavle stříbrem a zlatem a drahým kamením vykládané, šaty velmi pěkné (...) uzdy, sedla, rystunky pozlacené měli; a summou hned smejšším, že jsou se tak naschvále oupravně vypravili.*“¹⁵⁴

Oldřich Prefát, který si každodenního tureckého života ve svém cestopise příliš nevěšmal, je ve svém líčení velmi stručný také co se odívání týká. Spokojuje se často s velmi telegrafickým popisem typu „*přišel po nás do kláštera nějaký ouředník Turek v zelené axamitové sukni...*“¹⁵⁵

Martin Kabátník zase věnuje značnou pozornost oblečení egyptských mameluků, kteří „*oděv bílý mají a nesú, z plátna z čistého dělaný, kteréž slove kolč.*“¹⁵⁶ Ošacení mameluků reflektuje také Jan Hasištejnský z Lobkovic, který jej popisuje podobně jako ve stejné době cestující Martin Kabátník.¹⁵⁷

Záliba v luxusu se odráží také v bydlení. Cestovatelé si všímají nejen soukromých obydlí, jejich exteriéru a interiéru, ale zmiňují také stavby nejrůznějšího charakteru, od mešit, až po zájezdní hostince – tzv. karavanseraje a špitály. O nich se na několika místech svého cestopisu zmiňuje Václav Vratislav a vyzdvihuje především jejich demokratický ráz, jelikož do nich mají přístup všechny osoby bez rozdílu národnosti a víry.¹⁵⁸ Tento bystrý pozorovatel rozlišuje mezi karavanseraji, kde vždy „*od lidí i hovad nemalý smrad pocházel*“ a špitály, které „*pěkně vystavené a olověným plechem obité jsou, pocestným velmi pohodlné (...) v nich jsme dobrý a pokojný nocleh mívali a se do vole vyspávali.*“¹⁵⁹

Popis klasického domu středně situovaných společenských vrstev podává Kryštof Harant.¹⁶⁰ Martin Kabátník zase rozlišuje mezi nevzhledným exteriérem a naopak velmi

¹⁵³ Harant z Polžic a Bezdrůžic, K.: *Cesta – díl II.* Nakl. Řivnác, F., Praha 1854, s. 174.

¹⁵⁴ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody.* 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 18n.

¹⁵⁵ Prefát z Vlkánova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny.* Lidové noviny, Praha 2007, s. 126.

¹⁵⁶ Martina Kabátníka *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492.* Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 65.

¹⁵⁷ Srov. Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu.* Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 157.

¹⁵⁸ Srov. Rataj, T.: *České země ve stínu púlměsíce.* Scriptorium, Praha 2002, s. 259.

¹⁵⁹ Vratislav z Mitrovic, V., tamtéž, s. 41.

¹⁶⁰ Srov. Harant z Polžic a Bezdrůžic, K., tamtéž, s. 48.

luxusním interiérem, který hodnotí pozitivně a s obdivem. „...*tam v zemi jsou pokoje pěkně a rozličně dělané. Někteří jsou velmi pěkní a ozdobení drahými věcmi, a kteří sú chudších, ti sú toliko vnitř vydynchováni, a jsou velmi bílí...*“¹⁶¹

6.3. Žena v tureckém světě

Rozsáhlý prostor věnují ve svých cestopisech čeští cestovatelé tureckým ženám. Zajímavé je například sledovat, jak se autoři – muži vyjadřují o kráse tureckých žen. Oldřich Prefát zklamaně sděluje, že nelze poznat, zda jsou pěkné, „*neb tvář mají zakrytou černým tafatem, takže ony skrz něj dobře každého viděti mohou, ale jich v tvář žádný nevidí.*“¹⁶² Jan Hasištejnský konstatuje to samé co Prefát, přeci jen si však dovoluje nesmělý soud, když uvádí, že „*zdají se býti sic ušlechtilé a zživotilé, i nohou i rukou ušlechtilých...*“¹⁶³ Kryštof Harant má na krásu tureckých žen svůj vlastní názor, totiž že bohatší turecké a arabské ženy „*krásné a bílé jsou.*“¹⁶⁴ Při líčení žen ve svatém městě Mekka, které převzal z Turecké kroniky Jana Löwenklavia,¹⁶⁵ zase poznamenává, že „*ženy toho města mají obzvláštní dar ten, že jsou milostné a přívětivé, po těle barvy olejové, krásných očí, přirození horkého, než větší díl mezi nimi jest rufek.*“¹⁶⁶ Do protikladu s Harantovým podáním lze naopak dát líčení Václava Vratislava, který měl tu čest se s tureckými ženami osobně setkat v zahradě jednoho urozeného Turka a dokonce s nimi i rozmlouval. V hodnocení jejich krásy je pak spíš zdrženlivější, když poukazuje, že „*kromě jedné jiné nic obzvláštně pěkného nebylo, všeckno snědé, černoooké, s barevnými vlasy a obočími.*“¹⁶⁷

Vedle krásy tureckých žen české cestovatele zajímaly také zvyklosti v odívání¹⁶⁸ nebo sociální postavení žen v turecké, islámské společnosti.¹⁶⁹

¹⁶¹ Martina Kabátніка *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 71.

¹⁶² Prefát z Vlkanova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*. Lidové noviny, Praha 2007, s. 295.

¹⁶³ Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu*. Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 157.

¹⁶⁴ Harant z Polžic a Bezdrůžic, K.: *Cesta – díl II*. Nakl. Řivnác, F., Praha 1854, s. 59.

¹⁶⁵ Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 424.

¹⁶⁶ Harant z Polžic a Bezdrůžic, K., tamtéž, s. 223.

¹⁶⁷ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 100.

¹⁶⁸ Srov. Prefát z Vlkanova, O., tamtéž, s. 295.

6.4. Stravování

Dále se cestopisci zajímali o turecký způsob stravování. Všimají si zejména zvláštního zvyku nepřipravovat pokrmy doma, ale kupovat je již hotové na tržišti. Martin Kabátník se kupříkladu podivuje nad množstvím kuchyní v Káhiře, které se nacházejí všude po městě a jsou dokonce vzájemně organizované, takže v „*jedněch kuchyních toliko samy berany pekú a jiného nic, (...) jiné kuchyně, ješto toliko ryby smaží, a v jiných pak samy kaše rýžové a jiné, a všecko kořeněné.*“¹⁷⁰

Kromě tohoto zvláštního zvyku autoři hodnotí také kvalitu orientálních pokrmů. Kabátník třeba popisuje, jak si v jedné z kuchyní koupil pečeného berana, poznamenává však, že „*tak jest byl nechutný, že jsem ho jísti nemohl.*“¹⁷¹ Zatímco „obyčejný“ měšťan Kabátník si na jídlo v Egyptě stěžuje, urozený šlechtic Jan Hasištejský si všimá stravování jistého pana z Gazaru, který měl „*dvanáct neb 13 krmí čistě připravených, by pak v Čechách bylo, nemohlo lépe býti; mísy byly vrchovaté a všecko cukrem posypáno.*“¹⁷²

Z výše uvedeného lze usuzovat na značné rozdíly ve stravování Turků z nižších sociálních sfér proti osmanské šlechtě a dalším vysoce postaveným členům turecké společnosti.

6.5. Volný čas, zábava

Dalším často reflektovaným, a pro svoji neobvyklost velmi vděčným námětem pro zobrazení každodennosti Turků byly kratochvíle, jimiž trávili svůj volný čas. Zvláštní pozornosti se této oblasti dostalo od Václava Vratislava, který způsob turecké zábavy dokonce dává za vzor křesťanskému obyvatelstvu ve své vlasti, když poznamenává, že „*to jest jinačejší kratochvíl rytířská nežli u nás; nebo když my se dobří přátelé shledáme, jiného nic před sebe nebereme, nežli že jeden druhého nesmírně pitím a žraním nutíme a užereme, a spadne-li jsa ožralý s schodů, nad tím, že jsme ho tak spravili, obzvláštní potěšení máme*

¹⁶⁹ Srov. *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900, s. 73.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 72.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Hasištejský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu*. Vyd. Maleček, F., Praha 1907, s. 100.

a tomu se smějeme.“¹⁷³ Takto pochvalně se Vratislav zmiňuje o turecké hře, při které jezdci na koních házejí po svých soupeřích hůlku a snaží se je zajmout, což může ve čtenáři evokovat středověké rytířské turnaje. Mimo jiné pak tato hra slouží také jako imitace skutečné válečné vřavy a jako taková je vnímána ryze prakticky.¹⁷⁴

Každodenních kratochvílí Turků si všímá také Kryštof Harant, který popisuje časté turecké projížďky na lodi, při nichž plavci rádi „muzikou, kterou s sebou vezou, sebe obveselují...“¹⁷⁵

6.6. Méně obvyklé rysy tureckého života

V jednotlivých cestopisech se objevuje mnoho jiných, často velmi netradičních a pro středoevropského člověka překvapivých informací, které dokreslují základní, v hrubých obrysech načrtnutý rámec turecké všednodennosti.

Čtenář je seznámen například se zvláštním posedem tureckého člověka, kterému se dodnes říká „turecký sed.“¹⁷⁶ Václav Vratislav mimo jiné zaznamenal také od evropského civilizačního okruhu diametrálně odlišné společenské postavení katů, kteří „u nich v žádné ošklivosti nejsou.“¹⁷⁷ Kryštof Harant zase velmi pozorně reflektuje tureckou hudbu, což je pochopitelné vzhledem k jeho hudební erudici. Harantovo hodnocení pak nevyznívá příliš lichotivě, neboť prý zní „jako by svině pískala a osel bubnoval.“¹⁷⁸ Autoři si všímají také důležitých mezníků v životě Turků, například zvyklostí spojených se svatbou,¹⁷⁹ ale také s pohřbem člena rodiny.¹⁸⁰

Z tohoto stručného výčtu vyplývá, že jednotliví autoři, každý podle svých možností a zájmů, zobrazili různé aspekty turecké každodennosti, jejichž reflexe zaujímá značnou část v jejich cestopisných dílech.

¹⁷³ Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody*. 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 80n.

¹⁷⁴ Srov. tamtéž, s. 79n.

¹⁷⁵ Harant z Polžic a Bezdrůžic, K.: *Cesta – díl II*. Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854, s. 51.

¹⁷⁶ Srov. Prefát z Vlkanova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*. Lidové noviny, Praha 2007, s. 132.

¹⁷⁷ Vratislav z Mitrovic, V., tamtéž, s. 96.

¹⁷⁸ Harant z Polžic a Bezdrůžic, K., tamtéž, s. 51.

¹⁷⁹ Srov. Vratislav z Mitrovic, V., tamtéž, s. 92n.

¹⁸⁰ Srov. Harant z Polžic a Bezdrůžic, K., tamtéž, s. 155.

Závěr

Na základě textové analýzy českých cestopisů 16. století jsme vymezili základní kategorie a témata, které byly českými cestovateli a autory cestopisné literatury v jedné osobě nejčastěji reflektovány a na jejichž základě vznikala obecně přijímaný „obraz Turka“. Ten se v konkrétních kulturně-politických podmínkách střední Evropy, ohrožené v této době expanzivní politikou osmanských Turků stával závazným modelem, na jehož základě vznikala obecně přijímaná kliše a stereotypy v pohledu na příslušníky tohoto národa.

Analýzou jsme dospěli k závěru, že nejčastěji reflektovanou oblastí spadající pod souhrnné označení turecká tematika je zobrazení náboženství Turků, a to především v těch cestopisných relacích, jejichž autoři cestovali z důvodů náboženských, nejčastěji poutnických.

Mezi další oblasti, které jsou v cestopisech velmi často zobrazovány, patří především charakteristika tureckého obyvatelstva na základě reflexe jeho nejtypičtějších povahových vlastností a také percepce každodenního života obyvatel navštívených krajin. Zde jsme na rozdíl od těch cestopisů, jejichž autoři cestovali z náboženského důvodu, zaznamenali větší přínos těch, kteří se dokázali nejlépe oprostit od tohoto cíle své cesty, nebo, jako v případě Václava Vratislava z Mitrovic, cestovali z jiných příčin. Svůj význam mohla mít také délka jejich pobytu. Výhodnější pozici měli samozřejmě ti autoři, kteří strávili mezi zobrazeným tureckým etnikem dostatečně dlouhou dobu potřebnou k tomu, aby se osobně setkali s širokými společenskými vrstvami a důkladně poznali jejich povahové rysy a každodenní život.

Hlavním přínosem práce v této oblasti bádání však není pouze izolovaný rozbor samotných cestopisných relací, jak se o něj pokusil už Tomáš Rataj. Na rozdíl od něj jsme se totiž snažili poukázat také na tu skutečnost, že k podobným analýzám nelze přistupovat pouze na základě studia primární literatury, tedy vlastních cestopisů. Vedle poznatků z nich abstrahovaných je totiž třeba vzít při bádání na poli této problematiky v potaz také velké množství v práci reflektovaných a popsáných determinačních faktorů, které měly na vytvoření v konkrétním cestopise obsaženého konečného tureckého obrazu zásadní vliv.

S přihlédnutím k těmto faktorům a jejich následnou konfrontací s analýzami sledovaných cestopisů lze v budoucnu zkoumat, jakým způsobem jednotliví autoři těmto

determinačním vlivům ve svých relacích podléhali, které z nich na ně měly v různých historicko-kulturně-politických obdobích zásadní vliv a které byly naopak marginální povahy.

K práci na této bázi však bude zapotřebí mnohem exaktnějšího přístupu, založeného především na využití moderních statistických metod, jejich následné aplikace na samotné cestopisy a využití takto získaných dat v konfrontaci s dalšími díly spadajícími pod literární žánr cestopisné literatury.

Anotace

Příjmení a jméno autora: Diblík Ondřej

Název fakulty a katedry: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Katedra bohemistiky

Název bakalářské práce: K turecké tematice v relacích českých cestovatelů do oblasti
Blízkého východu v 16. století

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Karla Strnadová

Počet znaků: 92 581

Počet stran: 49

Počet titulů použité literatury: primární literatura (8), sekundární literatura (19)

Klíčová slova: Turek, obraz Turka, turecká tematika, cestopis, cestovatelé, 16. století,
determinanty, orientalismus.

Charakteristika diplomové práce

Práce je rozčleněna do dvou částí. V první z nich, teoreticky koncipované, se zaměřujeme na analýzu základních determinačních faktorů, které v konkrétně vymezeném prostoru a čase primárně působily na osobnosti českých cestovatelů a cestopisců. Sekundárně pak modelovaly i výslednou podobu zobrazení turecké tematiky v jejich písemných relacích.

V druhé části se zaměřujeme na praktickou analýzu konkrétních cestopisů a předkládáme soubor nejčastěji reflektovaných oblastí života Turků, na jejichž základě se v evropském kulturně-civilizačním okruhu vytvářel jejich výsledný obraz.

Seznam literatury

Primární literatura

Harant z Polžic a Bezdržic, K.: *Cesta – díl I.* Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854. 296 s.

Harant z Polžic a Bezdržic, K.: *Cesta – díl II.* Nakl. Řivnáč, F., Praha 1854. 297 s.

Harant z Polžic a Bezdržic, K.: *Cesta Kryštofa Haranta z Polžic a z Bezdržic a na Pece.* In: Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 19–216.

Hasištejnský z Lobkovic, J.: *Putování k svatému hrobu.* Vyd. Maleček, F., Praha 1907. 180 s.

Martina Kabátníka *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492.* Vyd. Prášek, J. V., Praha 1900. 80 s.

Martina Kabátníka *Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492.* Vyd. Prášek, J. V., Praha 1894. 39 s.

Prefát z Vlkanova, O.: *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny.* Lidové noviny, Praha 2007. 526 s.

Vratislav z Mitrovic, V.: *Příhody.* 10. vydání. Československý spisovatel, Praha 1976. 224 s.

Sekundární literatura

Fletcher, R.: *Kříž a půlměsíc.* Mladá fronta, Praha 2004. 140 s.

Jankovská, B. C.: *Cestování v době jagellonské.* Historický obzor, roč. 19, r. 2008, č. 9/10, s. 220–226.

Koblížek, V.: *Jazyková stránka cestopisu Oldřicha Prefáta z Vlkanova „Cesta z Prahy do Benátek“.* In: *Cesty a cestování v jazyce a literatuře.* Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, Ústí nad Labem 1995, s. 104–108.

Mendel, M. – Ostřanský, B. – Rataj, T.: *Islám v srdci Evropy.* Academia, Praha 2007. 499 s.

- Mocná, D. – Peterka, J. a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Litomyšl 2004. 697 s.
- Montaigne, de M.: *Eseje*. ERM, Praha 1995. 382 s.
- Navrátilová, H.: *Egypt v 15. a 16. století a jeho obraz v dobových cestopisech*.
In: Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005, s. 379–406.
- Nedvědová, M.: *Václav Vratislav z Mitrovic (1576–1635)*. In: Vratislav z Mitrovic, V.:
Příhody. 10. vydání. Nakl. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 7–12.
- Ohler, N.: *Cestování ve středověku*. H&H, Praha 2003. 516 s.
- Pánek, J.: *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě*. ČČH, roč. 88, r. 1990, s. 661–682.
- Petrů, E.: *Informační exploze 16. století a genologický systém humanistické literatury*.
In: Petrů, E.: *Vzdálené hlasy*. Votobia, Olomouc 1996, s. 227–232.
- Petrů, E.: *Staročeský cestopis z hlediska genologického*. In: Petrů, E.: *Vzdálené hlasy*.
Votobia, Olomouc 1996, s. 233–245.
- Petrů, E.: *Vzrušující skutečnost*. Profil, Ostrava 1984. 193 s.
- Prášek, J.V.: *O životě Martina Kabátníka a o jeho cestě*. In: *Martina Kabátníka Cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491–1492*. Vydal Prášek, J.V., Praha 1894, s. 7–24.
- Rataj, T.: *České země ve stínu půlměsíce*. Scriptorium, Praha 2002. 423 s.
- Rataj, T.: *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*.
Folia Historica Bohemica, r. 1994, č. 17, s. 59–83.
- Said, E. W.: *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Paseka, Litomyšl 2008. 459 s.
- Storchová, L.: *Mezi houfy lotrův se pustiti...* SET OUT, Praha 2005. 447 s.
- Tichá, Z.: *Jak starí Čechové poznávali svět*. Vyšehrad, Praha 1985. 325 s.